Robby Vervoort
Freelance Senior Archeoloog
research & consultancy

Archeologienota : Lamorinièrestraat 45 - 53, Antwerpen (prov. Antwerpen)

Robby Vervoort

Freelance Senior Archeoloog

Borgerhout, januari 2018

Robby Vervoort
Freelance Senior Archeoloog
research & consultancy

Titel

Archeologienota:
Lamorinièrestraat 45 - 53,
Antwerpen
(prov. Antwerpen)

Auteur

Robby Vervoort

Opdrachtgever

INVESTAR NV

Projectcode

2018A38

Plaats en datum

Borgerhout, januari 2018

Reeks en nummer

RVFSA-Rapport, 42

© Robby Vervoort. Freelance Senior Archeoloog. Niets uit deze uitgave mag zonder bronvermelding worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door print-outs, kopieën, of op welke andere manier dan ook.

Robby Vervoort
Freelance Senior Archeoloog
research & consultancy

Inhoud

1. Technische fiche/administratieve gegevens 4
2. Inleiding 7
2.1. Beschrijving van de geplande werkzaamheden 7
2.2. Archeologische voorkennis 9
2.3. Methodiek van het onderzoek 9
3. Archeologisch bureauonderzoek/assessment 11
3.1. Geo(morfo)logie en bodem 11
3.2. Topografie/toponymie 15
3.3. Historische, cartografische en archeologische kennis 19
3.3.1. Korte historiek van Antwerpen (geschreven bronnen) 19
3.3.3. Cartografische bronnen en luchtfoto's 24
3.3.4. Archeologisch Antwerpen en centrale archeologische inventaris 40
3.3.5. Overige inventarissen 44
3.4. Huidig gebruik projectgebied 52
3.5. Impact geplande werken 53
4. Synthese bureauonderzoek en onderzoeksvragen 53
4.1. Synthese gespecialiseerd publiek en antwoord onderzoeksvragen 53
4.2. Samenvatting niet gespecialiseerd publiek 57
5. Kennisvermeerderingspotentieel van het projectgebied 58
6. Bibliografie 59
6.1. Online bronnen 59
6.2. Literatuur 60
7. Lijst figuren en bijlagen 61
7.1. Lijst figuren 61
7.2. Lijst bijlagen 62

Robby Vervoort
Freelance Senior Archeoloog
research & consultancy

1. Technische fiche/administratieve gegevens

Naam site

17-ANT/LAM-2018A83

Ligging

Antwerpen, Antwerpen

Lamorinièrestraat 45 - 53

Kadastrale gegevens

Antwerpen: 6de Afdeling

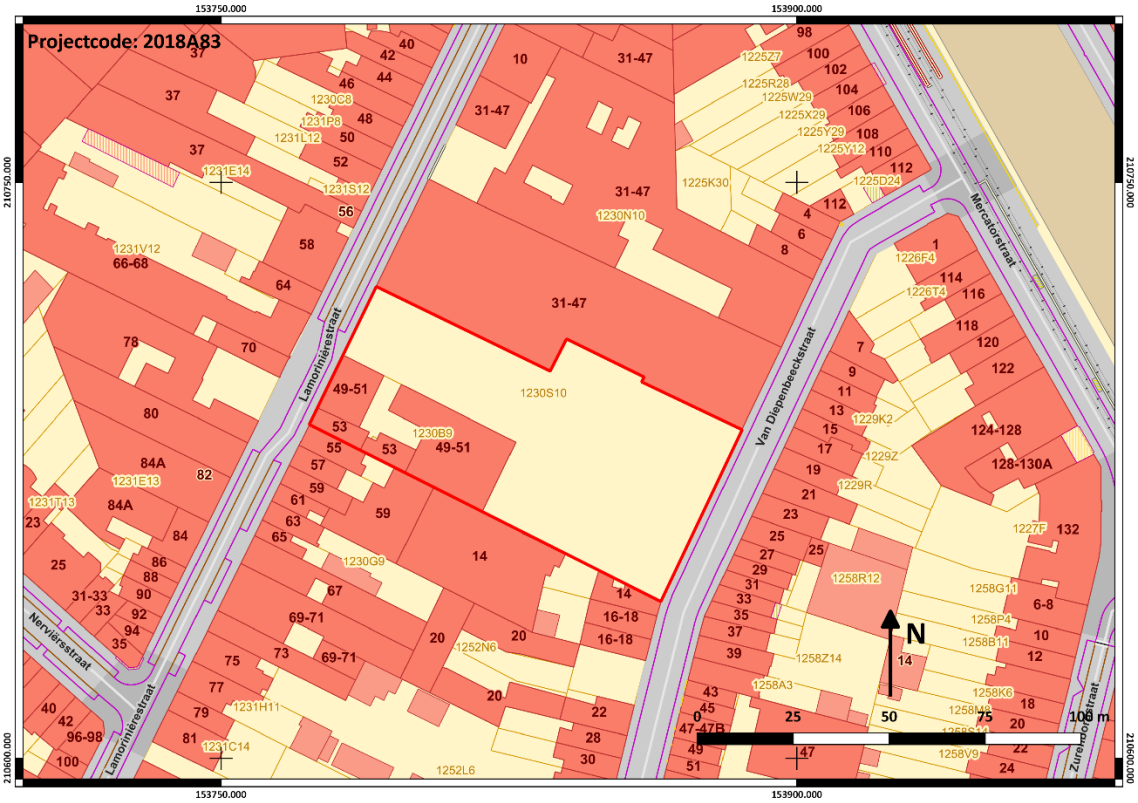
Antwerpen: Sectie F

Perceelnummers:

1230S10, 1230A9, 1230B9, 1230N8

Bounding Box

X153773,1	Y210686,9
X153864,6	Y210640,9
X153885,7	Y210685,7
X153859,6	Y210697,9
X153860,3	Y210699,3
X153840,0	Y210709,1
X153835,8	Y210701,0
X153790,4	Y210722,9

Figuur 1: Kadasterkaart met aanduiding onderzoeksgebied

Onderzoek	Archeologisch en geschiedkundig bureauonderzoek
Projectcode	2017A83
Opdrachtgever	INVESTAR NV Belgiëlei 49-53 2018 Antwerpen
Contactpersoon opdrachtgever	Daniël Van Doorslaer INVESTAR NV Belgiëlei 49-53 2018 Antwerpen
Uitvoerder	Robby Vervoort. Freelance Senior Archeoloog. Research & Consultancy.
Erkend archeoloog	Robby Vervoort OE/ERK/Archeoloog/2016/00126
Nummer wettelijk depot	Niet van toepassing
Termijn	10 januari – 17 januari
Geplande ingreep	Sloop bestaande bebouwing, bouwen ondergrondse parking, kantoren en activiteitencentrum.
Geldende wetgeving en voorwaarden	Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 en het Onroerenderfgoedbesluit van 16 mei 2014. De melding werd opgesteld overeenkomstig de Code van Goede Praktijk. De aanvraag heeft betrekking op een perceel groter dan 3000 m² met een geplande bodemingreep van meer dan 1000 m² en is geheel gelegen buiten een archeologische zone opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones zoals bepaald in artikel 5.4.2 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013.

Randvoorwaarden

Het terrein is heden gedeeltelijk bebouwd en volledig verhard. Het terrein is heden grotendeels in gebruik als parking. De sloopvergunning wordt afgeleverd bij de stedenbouwkundige vergunning.

Doelstelling

Het doel van deze archeologienota is om via de tot op heden beschikbare bronnen (bureauonderzoek) na te gaan wat het archeologische potentieel van het projectgebied is, wat de mogelijke bedreigingen zijn voor het eventueel aanwezige bodemarchief, en hoe hiermee dient omgegaan te worden.

Vraagstelling

- Wat is de landschapshistoriek van het projectgebied?
- Welke archeologische sites zijn gekend in of nabij het projectgebied?
- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologische en cultuurhistorisch potentieel van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?
- Levert het huidige bronnenmateriaal voldoende info op? Zo neen, is er een vervolgonderzoek nodig en welke methode levert het meeste informatie op?

Thesaurus

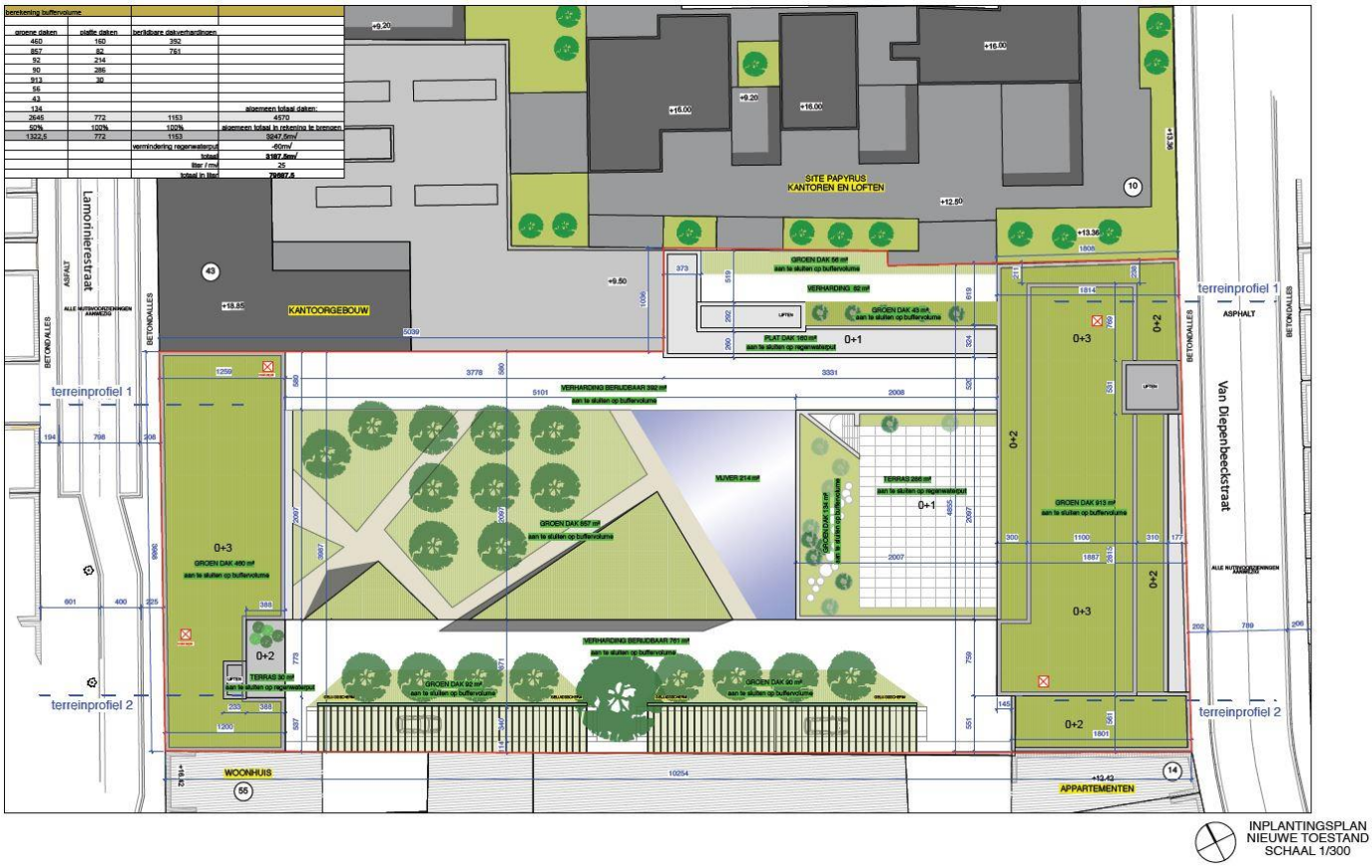
Bureauonderzoek

2. Inleiding

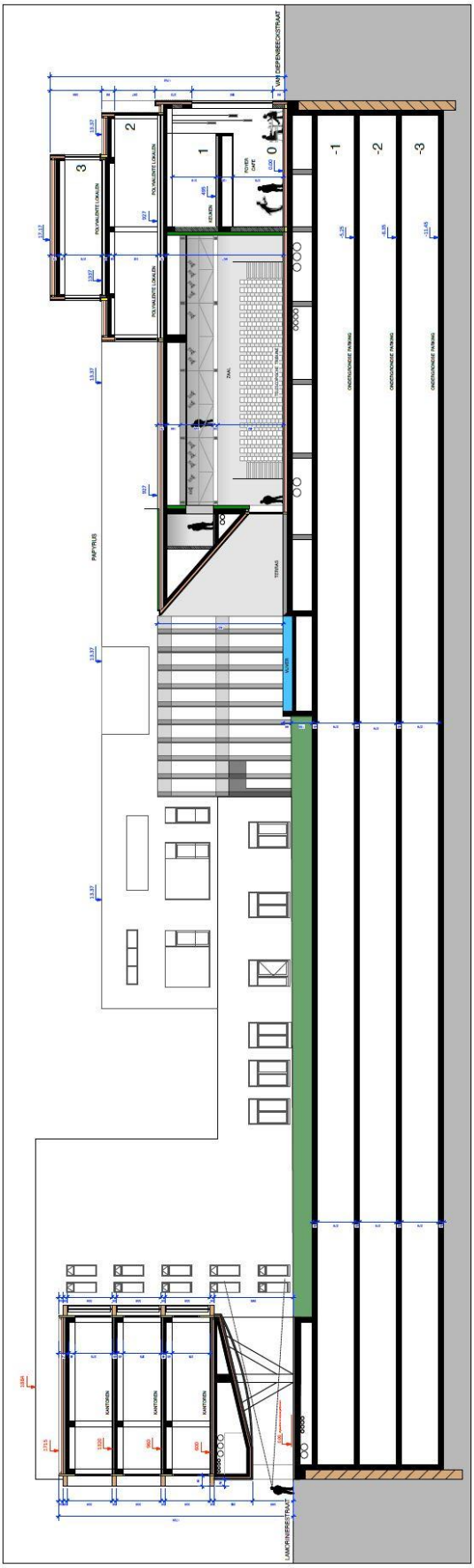
Doel van dit bureauonderzoek is het verkrijgen van een bekrachtigde archeologienota. Het verkrijgen van een bekrachtigde archeologienota opgesteld door een erkende archeoloog was één van de voorwaarden bij de in april 2017 afgeleverde stedenbouwkundige vergunning voor een project te Antwerpen, Lamorinièrestraat 45-53. In deze archeologienota wordt via een bureauonderzoek nagegaan welke mogelijke archeologische en cultuurhistorische waarden zich binnen het projectgebied bevinden. Het projectgebied wordt in eerste instantie binnen een grotere context geplaatst. Vervolgens wordt nagegaan wat de recente gebruiksgeschiedenis van het projectgebied is en wat hiervan de mogelijke impact was op perceelsniveau. Tevens wordt de mogelijke impact van de geplande werken op het eventueel aanwezige archeologische potentieel besproken. Op basis van alle voorhanden zijnde gegevens wordt vervolgens een programma van maatregelen voorgesteld.

2.1. Beschrijving van de geplande werkzaamheden

De stedenbouwkundige vergunning heeft betrekking op de sloop van de bestaande bebouwing en verhardingen en het realiseren van een ondergrondse parking van drie verdiepingen, kantoren en een activiteitencentrum.

Figuur 2: Ontwerp nieuwe inplanting

Figuur 3: Ontwerp nieuwe toestand snede

De werken worden uitgevoerd ter hoogte van de huisnummers 45 tot en met 53. Hierbij zal de bestaande bebouwing ter hoogte van de nummers 49 tot en met 53 volledig gesloopt worden. De bestaande parkeerplaats met het huisnummer 45 – 47 wordt volledig opgebroken. Deze bevindt zich ten noordoosten en ten zuidoosten van de te slopen bebouwing en loopt volledig door tot aan de parallelle straat ten oosten (Van Diepenbeeckstraat). Onder de nieuwbouw wordt een ondergrondse parking voorzien van drie lagen. Het onderste vloerniveau wordt voorzien op een diepte van 11,30 meter onder het huidige niveau van het trottoir van de Van Diepenbeeckstraat. De parking wordt over het volledige projectgebied voorzien.

2.2. Archeologische voorkennis

Er werd nog geen archeologisch onderzoek uitgevoerd in het projectgebied.

2.3. Methodiek van het onderzoek

Om een antwoord te kunnen formuleren op de hoger geformuleerde vraagstellingen werden verschillende acties ondernomen. In de eerste plaats werden hoofdzakelijk bronnen geraadpleegd die online beschikbaar werden gesteld door de Vlaamse Overheid. Na het raadplegen van de basisbronnen die beschikbaar zijn voor het betreffende projectgebied, werd nagegaan of het nodig was om bijkomende bronnen te raadplegen of dat de geraadpleegde bronnen volstonden om een antwoord op de desbetreffende vraag te formuleren. Tevens werd geëvalueerd of het raadplegen van eventueel bijkomende bronnen extra gegevens kon opbrengen om een antwoord te kunnen formuleren op de gestelde onderzoeksvragen. Aangezien het projectgebied gelegen is in een zone die gekenmerkt is door een lage densiteit aan bebouwing in het verleden werd extra aandacht besteed aan de landschappelijke ligging van het projectgebied. Er werd contact opgenomen met de stedelijke archeologische dienst van de stad Antwerpen om extra informatie in te winnen omtrent recent uitgevoerd archeologisch onderzoek op gelijkaardige terreinen in de rand van de stad gekenmerkt door recente bebouwing in een voormalig landelijke omgeving.

Om een zicht te krijgen op de landschapshistoriek van het projectgebied werden de online databases van Geopunt Vlaanderen (www.geopunt.be) en Databank Ondergrond Vlaanderen (www.dov.vlaanderen.be) geraadpleegd. De volgende kaarten werden geraadpleegd: bodemkaart, bodemgebruikskaart, erosiegevoeligheidskaart, tertiair geologische kaart en quartair geologische kaart. De geomorfologische kaart is niet beschikbaar voor het projectgebied. Tevens werd het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II (raster 1 meter) geraadpleegd. De erosiegevoeligheidskaart leverde geen meerwaarde op aan het onderzoek. Daarom werd beslist deze niet af te beelden in de archeologienota.

Om na te gaan welke potentiële archeologische sites zich in het projectgebied en de ruimere omgeving bevinden, werd de Centrale Archeologische Inventaris (www.cai.onroerenderfgoed.be) geraadpleegd.

Hierbij dient opgemerkt te worden dat de inventaris niet volledig is en geen garantie biedt op de aan- of afwezigheid van een eventuele archeologische sites. De ingevoerde locaties werden enerzijds op basis van cartografische, literaire en toponomische bronnen geselecteerd en anderzijds op basis van waarnemingen op het terrein (vondstmeldingen, veldprospecties, prospecties met ingreep in de bodem, archeologisch onderzoek).

Om een inzicht te krijgen in de mogelijke aanwezigheid van cultuurhistorische elementen en een verder inzicht te krijgen in de mogelijke aanwezigheid van een archeologisch bodemarchief werden verschillende beschikbare historische en cartografische bronnen online geraadpleegd. Voor de oudere periodes werd beroep gedaan op gegevens beschikbaar op www.inventaris.onroerenderfgoed.be. De hier beschikbare gegevens kwamen tot stand na een uitgebreide literaire studie. De opgegeven bronnen werden niet steeds extra gecontroleerd, noch werden er bijkomende bronnen geraadpleegd. Op basis van de beschikbare gegevens werd beslist dat deze volstonden om een algemeen beeld te verkrijgen omtrent de historische ontwikkeling van het projectgebied. Voor de cartografische bronnen werden in de eerste plaats de digitaal beschikbare en gegeorefereerde plannen geraadpleegd op het online Geoportaal Onroerend Erfgoed (www.geo.onroerenderfgoed.be). Het betreft de kaart van Ferraris de kaart van Vandermaelen en de Atlas der Buurtwegen. Het plan Popp geven voor het projectgebied een blanco zone aan. Het plan Frickx wordt omwille van de grotere onnauwkeurigheid niet behandeld maar werd wel geraadpleegd. Er werden meer geschikte historische kaarten aangetroffen die meer informatie opleverden voor de beantwoording van de vooropgestelde vraagstelling. Tevens werden enkele 20ste en 21ste eeuwse luchtfoto's geraadpleegd op dezelfde website. Deze werden voornamelijk geraadpleegd om een zicht te krijgen op de ontwikkeling van het projectgebied en de ruimere omgeving in recente.

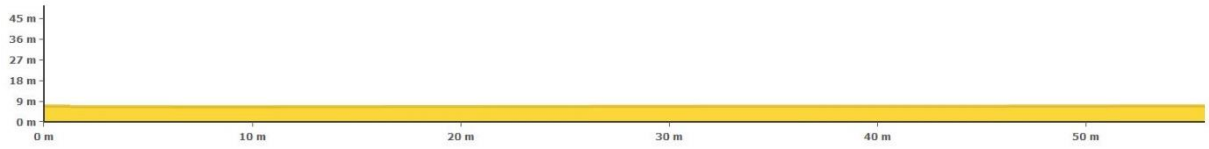
Via een online onderzoek (o.a. via www.cartesius.be, andere bronnen worden in de tekst bij de desbetreffende kaarten vermeld) werden verschillende niet-gegeorefereerde kaarten geraadpleegd. Er werd, gezien de positie van het projectgebied, voornamelijk gebruik gemaakt van kaarten met een meer gedetailleerde weergave ter hoogte van het projectgebied.

Om een inzicht te verkrijgen omtrent de impact van de geplande werken op het eventuele bodemarchief werden alle beschikbare gegevens via de bouwheer opgevraagd en ter beschikking gesteld door het architectenbureau.

3. Archeologisch bureauonderzoek/assessment

3.1. Geo(morfo)logie en bodem

Het gebied waar de stad Antwerpen zich ontwikkelde, bevindt zich nabij de samenloop van de rivieren Schelde en Schijn. Hoewel beide rivieren doorheen de tijd wijzigingen ondergingen, speelt vooral de Schelde een cruciale rol in de stadsontwikkeling. Bodemkundig kenmerkt het grondgebied van de stad Antwerpen zich door het voorkomen van diverse bodemtypes, met natte alluviale gronden (Scheldeboorden en -vallei), natte tot droge (soms lemige) zandgronden (al dan niet met het voorkomen van klei) en polders. Hieronder schuilen pleistocene afzettingen. Op vele plaatsen, niet alleen in de bebouwde kernen maar ook in grote delen van de haven en op de linkeroever, is de oorspronkelijke bodemopbouw gewijzigd onder impuls van verstedelijking en industrialisering. In de historische binnenstad vertoont de bodemopbouw eveneens grote verschillen: hoe dichter bij de oude stadskern, hoe omvangrijker en complexer. In en rond de burchtzone bijvoorbeeld reiken de archeologische lagen tot vier meter onder het huidige straatniveau, zelfs na grote saneringswerken in de 19de en 20ste eeuw, waarbij veelal laat- en postmiddeleeuwse strata verdwenen. Het grondgebied van de stad Antwerpen situeert zich op beide oevers van de Schelde. De rechteroever van de Schelde, waar om historische redenen de stad zich grotendeels ontwikkelde, kreeg pas tegen het einde van de 19de eeuw een meer rechtlijnig verloop met het rechttrekken van de kaaien. Het oorspronkelijk onregelmatige verloop kende verschillende uitsprongen, waarvan de Werf ten noorden van het Steen en een uitsprong ter hoogte van de Sint-Michielsabdij de belangrijkste zijn. Dit waren wellicht natuurlijke aanlegplaatsen.[1]

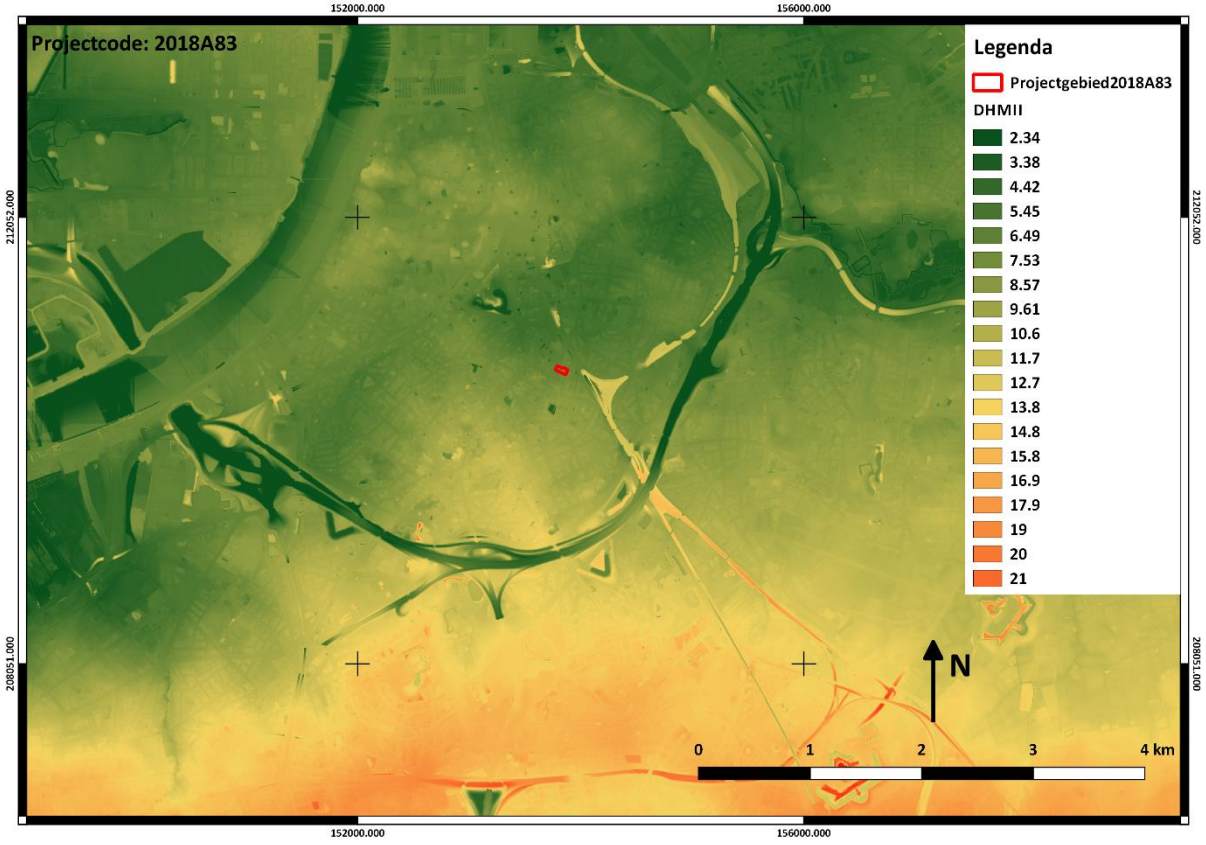
Figuur 4:Doorsnede door het terrein van noord naar zuid (Bron: www.geopunt.be)

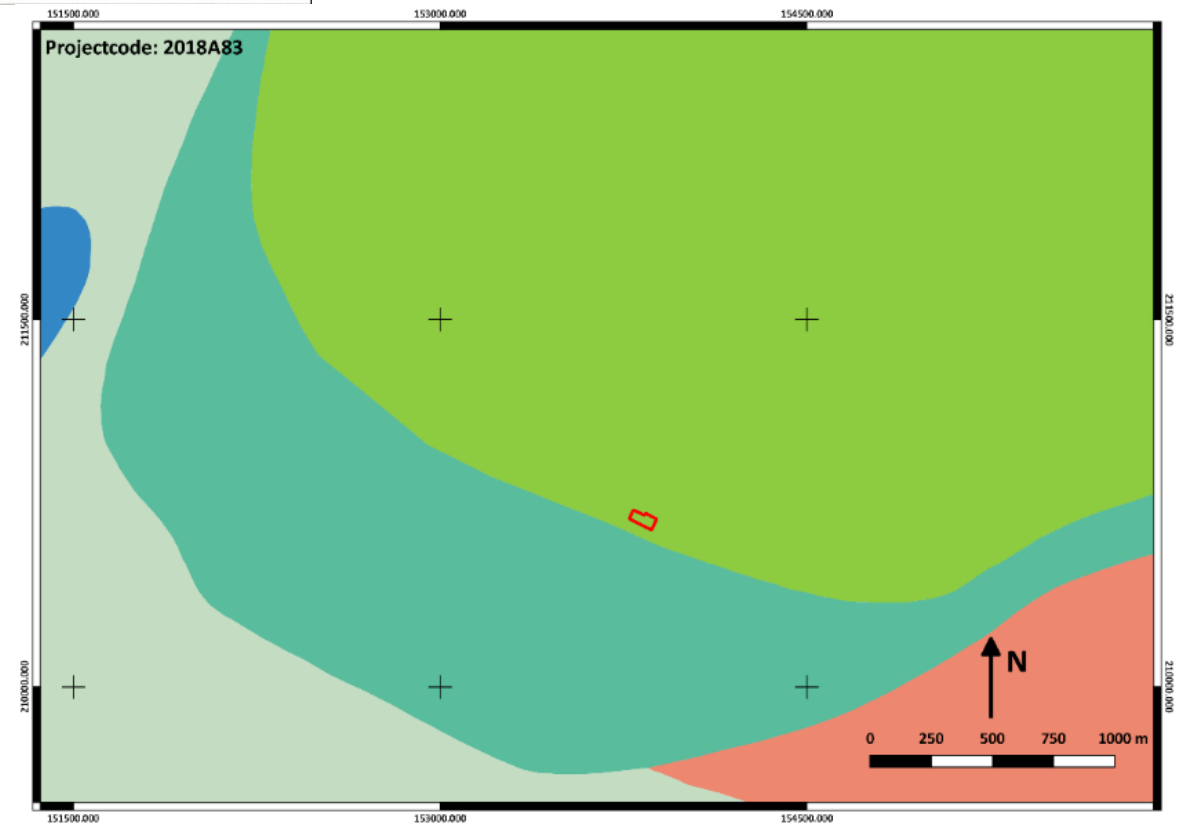
Figuur 5: Doorsnede door het terrein van west naar oost (Bron: www.geopunt.be)

[1] VOET L., ASAERT G., SOLY H., VERHULST A., DE NAVE F & VAN ROEY J. 1978: De Stad Antwerpen van de Romeinse Tijd tot de 17de eeuw. Topografische studie rond het plan van Vergilius Bononiensies 1565 , Historische Uitgaven Pro Civitate 4.7, Brussel, 41-58.

Ter hoogte van het projectgebied bedraagt de hoogte tussen 6,30 meter en 7,50 meter + TAW. Gemiddeld bedraagt de hoogte plusminus 7 meter + TAW. De extreme waarden betreffen vaak slechts lokale verdiepingen of verhogingen van het terrein allicht ten gevolge van het huidige gebruik. In het algemeen kan gesteld worden dat het terrein vrij vlak is met een lichte daling van de hoogte in westelijke richting naar de Lamonièrestraat toe.

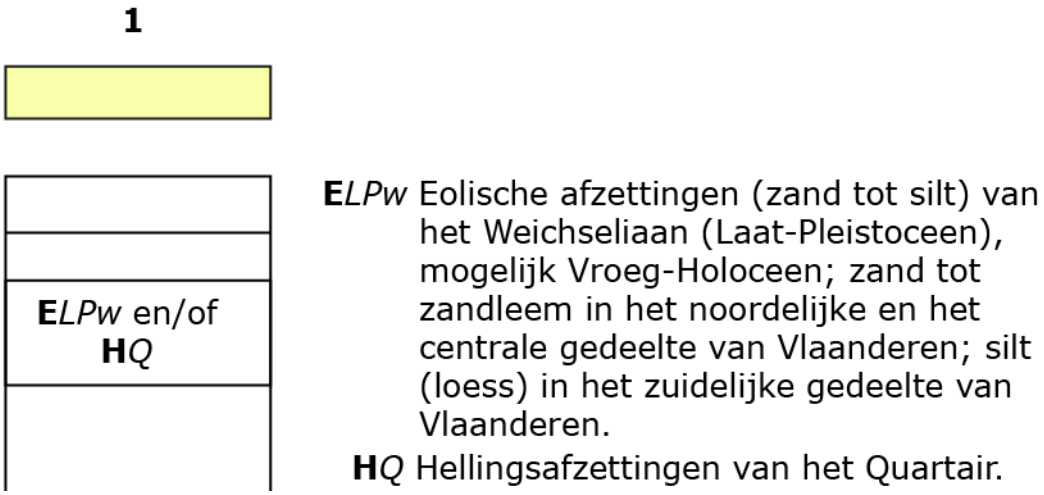

Figuur 6: Projectgebied op Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II (Bron: www.geopunt.be).

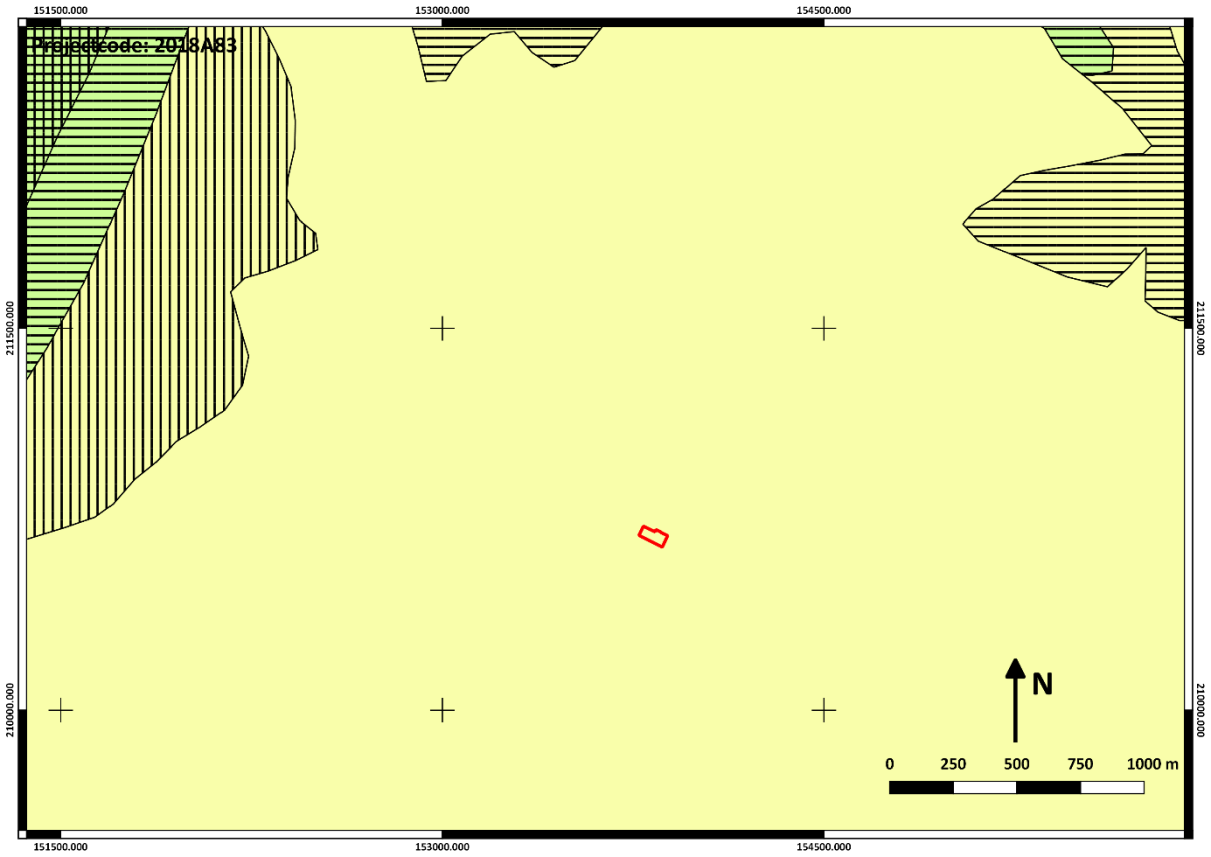
Figuur 7: Projectgebied op tertiair geologische kaart[2]

Volgens de tertiair geologische kaart bestaat de ondergrond ter hoogte van het projectgebied uit de zogenaamde formatie van Lillo. Deze formatie bestaat uit groen tot grijsbruin weinig glauconiethoudend fijn zand met schelpen aan de basis.

Figuur 8: Legende profieltype 1

[2] https://www.dov.vlaanderen.be

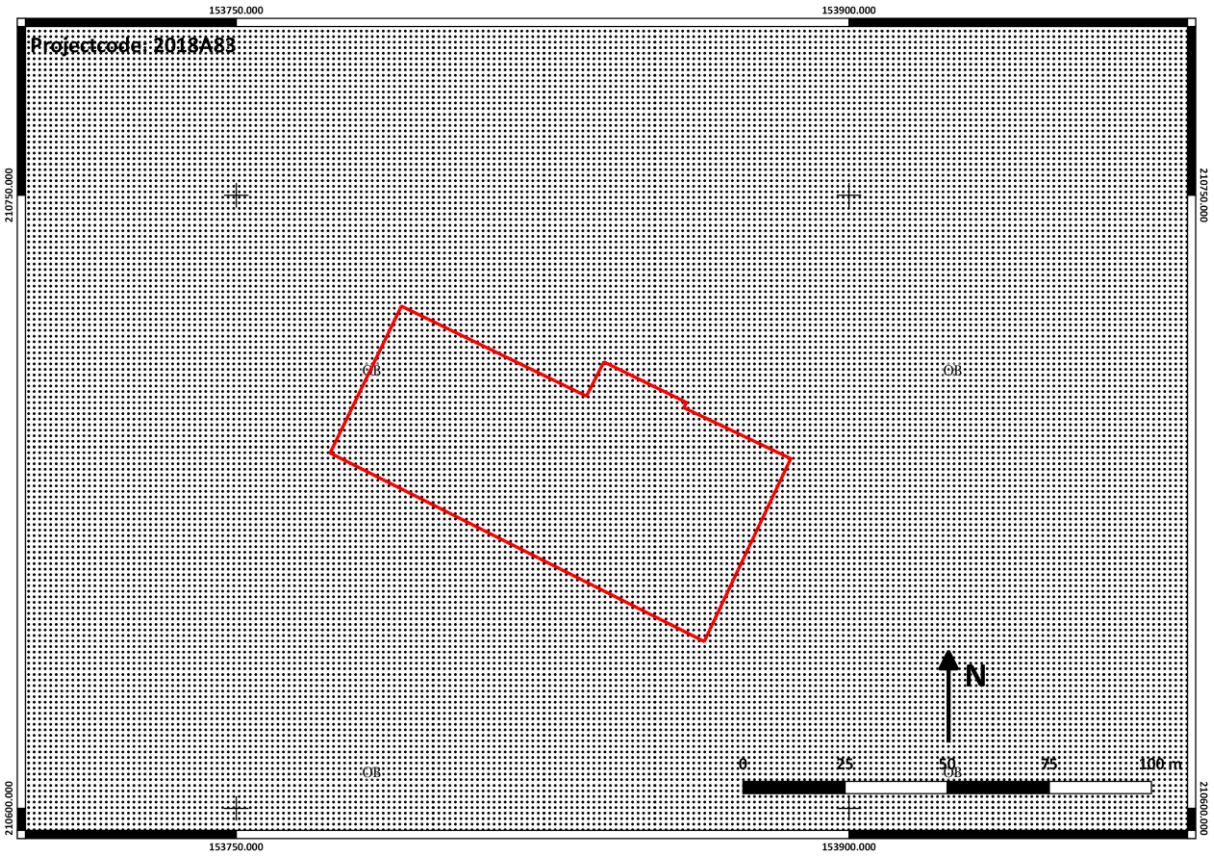

Figuur 9: Projectgebied op quartair geologische kaart[3]

Volgens de quartair geologische kaart bevinden er zich in het projectgebied geen Holocene en/of Tardiglaciale afzettingen bovenop de Pleistocene sequentie. De afzettingen bestaan uit eolische afzettingen (zand tot silt) van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) tot mogelijk Vroeg-Holoceen bestaande uit zand tot zandleem (**E***LPw*) en hellingsafzettingen van het Quartair (**H***Q*). Het projectgebied valt onder het profieltype 1.

Op de bodemkaart van Vlaanderen wordt het projectgebied gekenmerkt door bodems met het type OB, dit zijn door de mens gewijzigde of vernietigde bodemprofielen. Concreet betekent het hier bebouwde gronden.

[3] https://www.dov.vlaanderen.be

Figuur 10: Projectgebied op de bodemkaart van Vlaanderen[4]

3.2. Topografie/toponymie[5]

Figuur 11: Topografische kaart omgeving projectgebied NGI (Bron: AGIV)

Het projectgebied bevindt zich binnen de 19de en 20ste eeuwse stadsuitbreiding van Antwerpen. Rond de eerste Antwerpse burcht uit de 9de eeuw, was op de rechter Schelde-oever een stad gegroeid die vanaf het midden van de 16de eeuw begrensd werd door de Spaanse vesten, het tracé van de huidige

[4] https://www.dov.vlaanderen.be

[5] Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Antwerpen - 19de- en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/122214 (geraadpleegd op 14 januari 2018).

leien. In de 19de eeuw kende de stad een nieuwe uitbreiding waarbij nagenoeg heel de "Vrijheid van Antwerpen" binnen de stadsmuren kwam. In 1860-65 werd op 2 à 2,5 kilometer van de Spaanse omwalling, naar ontwerp van A.H. Brialmont, een polygonale verdedigingsgordel opgericht. Deze vesting vertrok aan de Schelde vanaf de nieuwe Noordercitadel, liep door Borgerhout en Berchem en sloot in het zuiden aan op het Zuidkasteel van 1567. Op dit tracé werd later de zogenaamde Kleine Ring aangelegd. Het gebied binnen de nieuwe omwalling was zesmaal groter dan de oude stad en omvatte delen van Borgerhout en Berchem.

Het besproken gebied omvat grosso modo de "Vrijheid van Antwerpen", dit is het gebied rond de stad waar tijdens het ancien régime het Antwerps stadsrecht van toepassing was. De gestadige groei van Antwerpen verkleinde reeds het grondgebied van de Vrijheid die zich in de 15de eeuw uitstrekte tussen de Schelde, Merksem-Dambrugge, Deurne-Borgerhout, Wilrijk en Hoboken.

Na de vijfde stadsvergroting (1542-45), de aanleg van het Zuidkasteel (1567-68) en het fort Pereyra (1592) bleef het stedelijk Antwerps grondgebied ongewijzigd tot aan de aanleg van de Brialmontvesting (1860-65). Gedurende deze periode fungeerde de Vrijheid als bufferzone in het militaire verdedigingssysteem van de stad. De 19de eeuwse stadsuitbreiding bracht de Vrijheid van Antwerpen nagenoeg volledig binnen de wallen.

Het besproken gebied was tot in de 19de eeuw een dun bevolkt gebied met landelijk karakter. In de geschiedenis van de bebouwing en het uitzicht van de Vrijheid van Antwerpen was de aanval van Maarten van Rossem in 1542 van groot belang. De Antwerpse stadsmagistraat liet, ter verdediging van de stad, alle gebouwen in de omgeving slopen. Nadien volgden de plundering door de benden van Maarten van Rossem en de gevechten tussen Staatse troepen en Spanjaarden.

Na de bouw van de Spaanse vesten mochten, om militaire redenen, geen gebouwen opgericht worden noch bomen of hagen geplant en grachten gegraven binnen de afstand van 2500 voet (717 meter). In de 19de eeuw besloeg deze bufferzone een straal van 585 meter vanaf de wallen. Ten dienste van de hovingen mochten binnen een afstand van 1000 voet (287 meter) alleen nog kleine bouwsels opgetrokken worden en fruitbomen geplant. Op deze manier konden alleen Terzieken en de Sint-Willibrorduskerk (meer oostwaarts heropgericht) blijven bestaan na de kaalslag van 1542. Buiten deze militaire bufferzone verrezen de luxueuze hoven van plaisantie van de Antwerpse burgerij.

Het grondgebied van de omliggende Vrijheid was tot de 19de eeuw samengesteld uit verschillende wijken en landerijen waarvan sommige namen bewaard gebleven zijn.

Het huidige projectgebied is gelegen in het voormalige Haringrode. Een landweg (vermoedelijk het tracé van de Lange Leemstraat) voerde naar de landbouwgronden van "Harincrode" met Hoog en Laag Harincrode, ten zuidoosten van het Nonnenveld. Het strekte zich uit tussen de huidige Plantin en Moretuslei, de Boomgaardstraat (grens met Berchem) en het Koning Albertpark. Op de plaats van dit

park was vanaf het einde van de 14de eeuw tot in 1703 het "Galgeveld", ertegenover lag sinds het begin van de 13de eeuw de oude leprozerij Terzieken.

De naam is samengesteld uit de toponiemen 'hering', wat zoveel als vrijplaats betekent, en '-rode', wat naar gerooide grond verwijst. De wijk grenst ten oosten aan spoorlijn 25 die zowat de grens met Zurenborg vormt. Ten zuiden vormt de Boomgaardstraat de grens met het district Berchem. De Boomgaardstraat verwijst naar de voormalige Pride- of Boomgaardbeek die sinds de overgang van de 7de naar de 8ste eeuw de grens vormt tussen Haringrode en Berchem. In het westen vormt de Mechelsesteenweg (met de brouwerij De Hand, beter bekend als brouwerij De Koninck) en het Koning Albertpark ((het aloude Galgenveld) ook wel Warande genoemd) de grens en in het noorden vormt de Belgiëlei nu de grens met Klein-Antwerpen. Vroeger hoorden Klein-Antwerpen en Zurenborg ook bij Haringrode.

De naar de landschapsschilder Frans Lamorinière (1828-1911) genoemde Lamorinièrestraat, een vroegere provinciale steenweg die Berchem met Borgerhout verbond, maar nu als verbinding door de Belgiëlei vervangen is, deelt de wijk in een noordelijk en een zuidelijk deel. De Lange Leemstraat, de vroegere "Platea Haringrodiensis", deelt de wijk in een oostelijk en een westelijk deel. Twee andere belangrijke noord-zuidassen zijn de Haringrodestraat en de Isabellalei-Marialei.[6]

Het projectgebied bevindt zich in een smal langgerekt rechthoekig bouwblok dat in het noordoosten wordt begrensd door de Mercatorstraat en in het zuiden door de Lange Leemstraat. Het westen wordt gevormd door de Lamorinièrestraat en in het oosten bevindt zich de Van Diepenbeeckstraat. Het projectgebied strekt zich in oost-westelijke richting over de volledige breedte van dit bouwblok uit.

De Lamorinièrestraat is een lange straat met geknikt tracé tussen de Mercatorstraat (spoorwegberm) en de Mechelsesteenweg (Koning Albertpark), en werd in 1845 samen met de Provinciestraat geopend als provinciale weg tussen Borgerhout en Berchem. Tot 1911 droeg het tracé van de huidige Lamorinièrestraat de benaming Provinciestraat-Zuid, en het tracé van de huidige Provinciestraat de benaming Provinciestraat-Noord. De huidige naamgeving verwijst naar de schilder François Lamorinière (1829-1911), die in 1870 een vandaag verbouwde woning liet optrekken op het nummer 133.

De straat wordt gekenmerkt door een heterogene bebouwing uit de tweede helft van de 19de eeuw en de vroege 20ste eeuw met in het noordelijke straatgedeelte overwegend neoclassicistische burgerhuizen, waarvan de meeste werden verbouwd. Tot de beter bewaarde voorbeelden van de oudste bebouwing, te dateren in het derde kwart van de 19de eeuw behoren de nummers 73, 75, 77, 116, 129-131, 137, 147 en 151. Het voorname zuidelijke straatgedeelte vanaf de kruising met

[6] https://nl.wikipedia.org/wiki/Haringrode

Isabellalei en Marialei, wordt gekenmerkt door een opeenvolging van statige herenhuizen in eclectische en beaux-artsstijl, een aantal in half open bebouwing, opgetrokken omstreeks 1900. Verspreid over het tracé van de straat bevinden zijn drie grote schoolcomplexen, twee kloosters en een pensionaat met kapel, de oudste twee uit het laatste kwart van de 19de eeuw, de drie overige uit de jaren 1900-1914.[7]

De Van Diepenbeeckstraat is een straat met een geknikt tracé tussen de Mercatorstraat en de Lange Leemstraat. Aanvankelijk heette deze Grisarstraatje en vormde niet meer dan een voetpad op de gronden van de familie Grisar. In 1846 werd deze gewettigd als Rolwagenstraatje. De huidige naam geldt sinds 1884 en verwijst naar de kunstenaar Abraham van Diepenbeeck (1596-1675). Het noordelijk straatdeel verdween bij de aanleg van verhoogde spoorwegberm. De bebouwing bestaat voornamelijk uit enkelhuizen in neoclassicistische stijl, met bepleisterde en beschilderde lijstgevels, uit het laatste kwart van de 19de eeuw. Tot de meest gave panden behoren de nummers 23, 61, 63, 65-69, 66, 68, 70, 73, 75-79, 87 en 93. Aan het begin van de straat komt eenheidsbebouwing in art-nouveaustijl voor.[8]

De Lange Leemstraat vormt een zeer lange straat die de 19de eeuwse gordel doorkruist in zuidoostelijke richting. De oude landweg, die reeds naamloos of onder andere benamingen voorkomt op 17de eeuwse kaarten, wordt in de 19de eeuw aangeduid als Leemstraat verwijzend naar de bodemgesteldheid. De weg loopt door tot aan de huidige Mortselsesteenweg in Deurne. Omstreeks 1850 verandert de naam in Lange Leemstraat. Het westelijk deel, tussen de Frankrijklei en de Hemelstraat werd aangelegd na het slopen van de 16de eeuwse wallen. Het straatgedeelte tussen de Frankrijklei en de Van Bréestraat droeg achtereenvolgens de benamingen Willemsstraat (1868), Herreynsstraat (1869) en Lange Leemstraat (1920). De oostelijke begrenzing dateert van de aanleg van de Brialmontvesting.[9]

---

[7] Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Lamorinièrestraat* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/113533 (geraadpleegd op 14 januari 2018).

[8] Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Van Diepenbeeckstraat* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/113665 (geraadpleegd op 14 januari 2018).

[9] Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Lange Leemstraat* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/113543 (geraadpleegd op 14 januari 2018).

3.3. Historische, cartografische en archeologische kennis

3.3.1. Korte historiek van Antwerpen (geschreven bronnen)[10]

De oudste vondsten in Antwerpen dateren uit de periode tussen het einde van het paleolithicum en het einde van het neolithicum of de vroege bronstijd en situeren zich in de burchtzone. Er werden ook toevalsvondsten aangetroffen ter hoogte van Lillo, het Lefebredok en het Kattendijkdok.

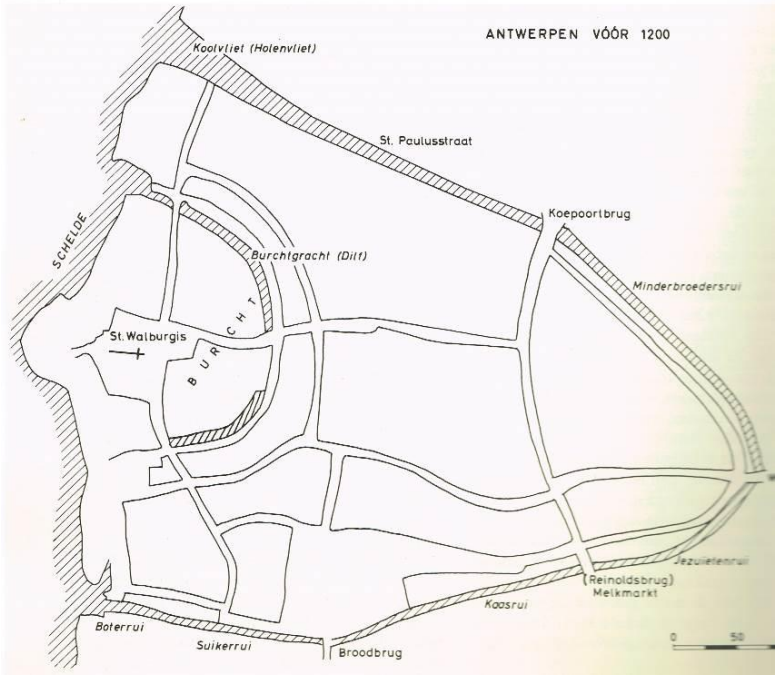
Heel wat ijzertijdvondsten doen een verspreide woning onder het huidige stadscentrum vermoeden.

Sporen en vondsten uit de Gallo-Romeinse periode worden verspreid over de stadskern aangetroffen, met concentraties in en rond de middeleeuwse burcht. De archeologische resten wijzen op het bestaan van een Gallo-Romeinse nederzetting uit de 2de en 3de eeuw, met uitlopers tot in de 4de, mogelijk zelfs 5de eeuw. Ook rond de kernstad werden sporen en vondsten uit de Gallo-Romeinse periode aangetroffen.

Historische bronnen wijzen in de richting van een Merovingische nederzetting te Antwerpen in de 7de eeuw, maar dit kon nog niet aangetoond worden. De vondst van een goeden munt met vermelding van *ANDERPUS* zou dit kunnen bevestigen, maar er is onzekerheid over de muntvondst en de identificatie met Antwerpen. In een 8ste-eeuwse bron is weliswaar sprake van de naam *ANDOVERPIS*, maar ook deze etymologie blijft onzeker. Met uitzondering van een beperkte hoeveelheid schervenmateriaal werden geen sporen van Merovingische bewoning aangetroffen.

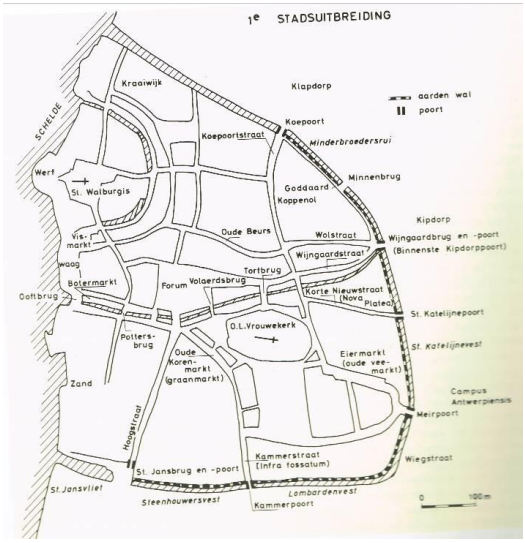
In de late 9de eeuw ontstond een versterkte handelsnederzetting, die zich in de 10de eeuw sterk ontwikkelde. De burcht vormt de kern van waaruit de middeleeuwse stad groeide. De eerste versterking ter hoogte van de middeleeuwse burcht werd gevormd door een aarden wal met gracht, mogelijk voorafgegaan door een palissade. Binnen deze omwalling ontstond een dichte bebouwing. De Duitse keizer Otto II bouwde ca. 980 deze handelsnederzetting uit tot het markgraafschap. Mogelijk al in de 11de eeuw werd de aarden wal omgeven door een stenen burchtmuur.

[10] https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140031

Figuur 12: Antwerpen voor 1200.[11]

Vanaf de eerste uitbreidingen van de burcht tot aan haar aaneengesloten vorm in de 16de eeuw heeft Antwerpen vier groeiprocessen doorgemaakt. In de late 11de eeuw werd ze omgeven door een watersingel en ontstond de zogenaamde ‘ruienstad’. Het nieuwe stadskwartier dat zich in de loop van de 12de eeuw ontwikkelde rond de Onze-Lieve-Vrouwekerk zou begin 13de eeuw omwald worden met een vestenlijn.

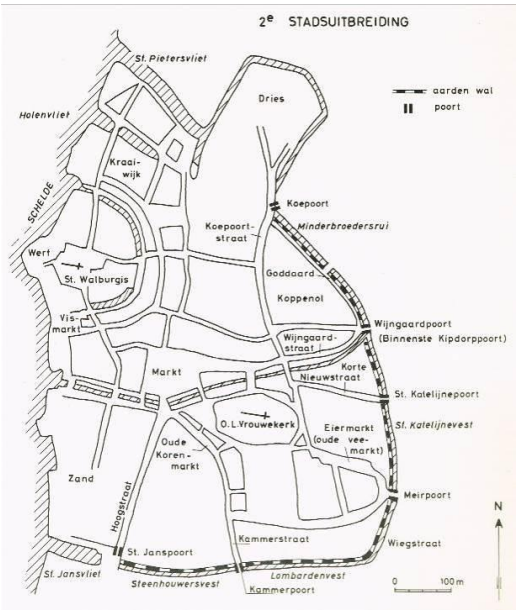

Figuur 13: Eerste stadsuitbreiding.[12]

Rond ca. 1250 werd een klein gebied, de ‘Dries’, ten noorden van de stad aangehecht.

[11] L. VOET, et al., 1978, p. 42.

[12] L. VOET, et al., 1978, p. 44.

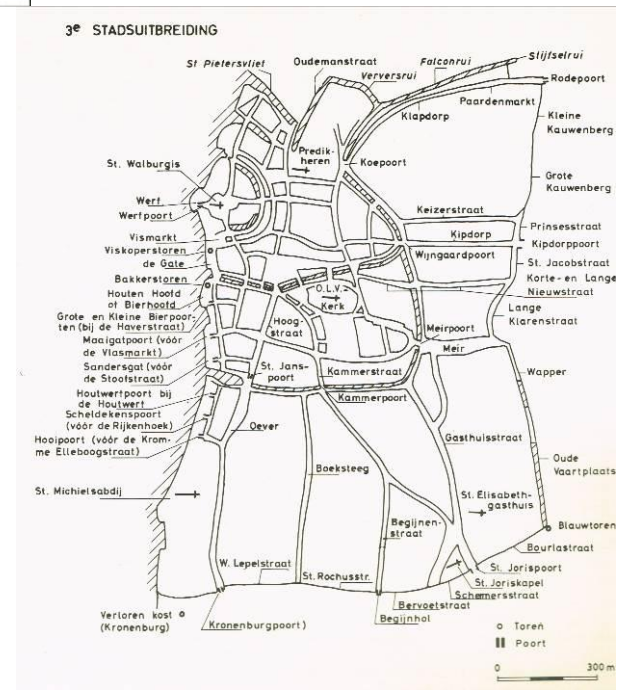

Figuur 14: Tweede stadsuitbreiding.[13]

De 13de eeuw was een bloeiperiode voor handel en nijverheid waarbij de bevolking sterk steeg en de omwalde oppervlakte verdrievoudigde (1295-1314). De aanhechting van nieuwe terreinen en het optrekken van nieuwe wijken nam na 1250 zeer snel toe. Vermoedelijk was het plan voor de derde vergroting (1295-1314) gerijpt onder hertog Jan I van Brabant. Een der redenen daartoe was voorzeker de gestadige aangroei van de bevolking die zich overal buiten de vesten had neergezet. Ook vond men het gewenst de Sint-Michielsabdij die gastvrijheid moest verlenen aan hertog en hooggeplaatste personen, binnen de stadsvesting te halen. De bedenking dat de oude grachten en wallen maar weinig militair nut meer opleverden speelde wellicht ook mee. Begin veertiende eeuw werden de grote werken uitgevoerd: vrijwel heel de Scheldeoever werd afgesloten en voorzien van circa 25 torens met als voornaamste de Visverkoperstoren nabij de Vismarkt, de Bakkerstoren aan de Suikerrui en de Kronenburgtoren achter St.-Michiels. Van de Schelde liep de nieuwe grens langs Willem Lepel-, Sint-Rochus-, Bervoets-, Schermersen Bourlastraat, Blauwtorenplein, Oude Vaartplaats en Wapper en via de Meir langs Lange Klaren-, Sint-Jacob- en Prinsesstraat, Kauwenberg, Stijfsel-, Falcon- en Verversrui en zo verder langs Oude Mansstraat en Sint.-Pietersvliet terug naar de Schelde. Het grote werk heeft jaren geduurd, het voorziene plan werd herhaaldelijk gewijzigd en met de bouw van de zware muur is men nooit verder gekomen dan de Oude Vaartplaats (Blauwe Toren). In 1314 reeds legde men de grondslagen voor een nieuw tracé door het bouwen van de fundamenten van de Kipdorppoort en in 1317 die van de Rode Poort.[14]

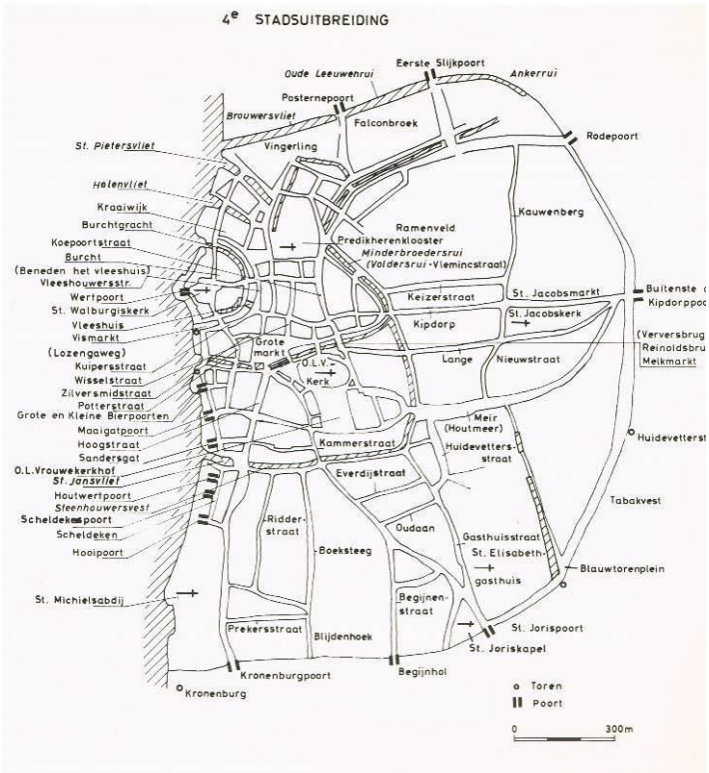
[13] L. VOET, et al., 1978, p. 48.

[14] *Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Antwerpen - Stadsuitbreiding tot aan de 16de-eeuwse Spaanse Vesten, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/122213 (geraadpleegd op 29 mei 2017).*

Figuur 15: Derde stadsuitbreiding.[15]

In de periode 1314-1410 volgde een vierde stadsuitbreiding in oostelijke richting. Van dan tot het midden van de 16de eeuw bleef de stadsgrens onveranderd.

Figuur 16: Vierde stadsuitbreiding.[16]

[15] L. VOET, et al., 1978, p. 50.

[16] L. VOET, et al., 1978, p. 52.

Het begin van de 16de eeuw vormde de start van Antwerpen als handelsmetropool. Omwille van de urbanisatiegolf en de militaire dreiging uit de Nederlanden werd het plan opgevat om de stad te voorzien van een nieuwe, gebastionneerde omwalling. In het noorden werd de stad uitgebreid met de zogeheten 'Nieuwstad'. In 1555 was de nieuwe versterking of Spaanse omwalling klaar. In 1567 werd door Alva de bouw van een citadel ten zuiden van de stad aangevat.

Met de Beeldenstorm, de Spaanse Furie in 1576 en de sluiting van de Schelde in 1584 kwam voor Antwerpen een einde aan de Gouden Eeuw.

Figuur 17: De Spaanse Furie, door Frans Hogenberg, 1577.[17]

Na de val van Antwerpen in 1585 en de belangrijke daling van het bevolkingsaantal kende de stad in ruimtelijk opzicht een stilstand van ruim twee eeuwen. De bestaande vestingwerken werden wel onderhouden en er werden ravelijnen en lunetten toegevoegd. Als gevolg van de contrareformatie vestigden zich verschillende nieuwe kloosterorden in Antwerpen.

De eerste nieuwe impulsen kreeg de stad in de Franse tijd (1794-1814). Napoleon wou van de stad een belangrijk commercieel en militair bolwerk maken. Aan beide zijden van het Hanzehuis werden twee handelsdokken uitgegraven, het Bonaparte- en het Willemdok. Met de aanleg van de dokken kreeg de

[17] https://www.rijksmuseum.nl/en/search/objects?q=antwerpen+kaart&s=objecttype&p=12&ps=12&st=OBJECTS&ii=3#/RP-P-OB-76.862,135

havenuitbouw een nieuwe impuls, zowel vanuit militair als economisch standpunt. Daarnaast werd onder Napoleon ook een nieuwe kaaimuur langs de Schelde opgericht waarbij de Scheldemuren en –torens werden afgebroken. Ten zuiden van de stad werd ter hoogte van de voormalige Sint-Michielsabdij een arsenaal en een reeks scheepswerven opgericht.

Onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en na de Belgische omwenteling van 1830 werd het handels- en militaire karakter van de stad nog sterker benadrukt. In de jaren 1850 kreeg Antwerpen de functie van 'Nationaal reduit'. Samen met Namen en Luik moest de stad de ruggengraat vormen van het Belgische verdedigingsstelsel. Vanaf 1858 werd een nieuwe verdedigingsgordel aangelegd rond de stad, de zogenaamde Brialmontvesting. Deze verdedigingslinie lag ter hoogte van de huidige ring en maakte een verdere expansie van de stad mogelijk. De 16de-eeuwse omwalling, die haar militaire functie verloren had, werd vanaf 1864 gesloopt. Op het tracé van de voormalige omwalling werden de boulevards (de leien) en nieuwe bouwblokken aangelegd, volgens het verkavelingsplan van Théodore van Bever (1821-1875).

Tussen 1817 en 1884 werden de meeste grachten gedempt of overwelfd.

Tussen 1877 en 1885 werden de Scheldekaaien rechtgetrokken. Door deze rechttrekking verdween de uitsprong in de Schelde ter hoogte van de Werf, met inbegrip van het oudste Antwerpse stratentracé en veel huizen met historische en archeologische waarde.

Begin 20ste eeuw werd beslist om de Brialmontomwalling af te breken en een nieuwe kringvesting te bouwen.[18]

3.3.3. Cartografische bronnen en luchtfoto's

Het projectgebied is gelegen binnen de 19de eeuwse stadsuitbreiding van Antwerpen, meer bepaald in het deel van het Antwerpse Vrije dat vroeger gekend stond als Haringrode. Dit deel van het Antwerpse Vrije werd gekenmerkt door een open landschap bestaande uit verspreide hoeves gelegen tussen de akkers die door kleine (aarden?) wegen bereikbaar waren. De huidige Lange Leemstraat vormt een relict uit deze periode voorafgaand aan de opname van het gebied binnen het stedelijke weefsel.

De oudst beschikbare kaart die enigszins een beeld geeft van de situatie in dit deel van het Antwerpse Vrije dateert uit 1692. Het betreft de Caerte figurative van de juridictien van Herrincrode en de Marck-grave-Ley. Het positioneren van het projectgebied op deze kaart is haast niet mogelijk. Toch geeft de kaart mooi het beeld weer van Haringrode dat gekenmerkt wordt door een zeer verspreide bebouwing bestaande uit hoeves, al dan niet met walgracht, die via, door met bomen afgebakende paadjes en wegen zijn verbonden. In de zone grenzend aan de stad en aan de uitvalsweg vanuit de stad (waarlangs

[18] https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140031

enkele molens staan afgebeeld) lijkt het landschap meer versnipperd en dichter bebouwd. Het gehucht grenst aan Berchem, Borgerhout en aan Kleyn-Antwerpen.

Figuur 18: Caerte figurative van de juridictien van Herrincrode en de Marck-grave-Ley 1692[19]

[19] https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=510/510_0002_000/510_0002_000_02232_000/510_0002_000_02232_000_0_0001.jp2

Voor Vlaanderen beschikken we over een kaart daterend uit 1712. Het betreft de kaart van Fricx. De kaart is echter weinig gedetailleerd uitgewerkt en biedt geen relevante informatie met betrekking tot het hier behandelde projectgebied. Alhoewel de kaart beschikbaar is in gegeorefereerde vorm, wijkt deze sterk af van de realiteit. Om beide redenen werd beslist de kaart hier niet te gebruiken. Maar in plaats daarvan beroep te doen op de veel nauwkeurigere (maar niet-gegeorefereerde) Carte Topographique des Forts, Ville, Citadelle d'Anvers et de ses Environs uit 1717. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de het lokaliseren van het projectgebied op de kaart niet mogelijk bleek. Echter geeft de kaart wel een goed beeld van de omgeving van het projectgebied. *Herincroy* wordt gekenmerkt door een open ruraal landschap met verspreide hoeves (al dan niet met walgracht) verbonden door een wegennet. De Lange Leemstraat is duidelijk herkenbaar op de kaart.

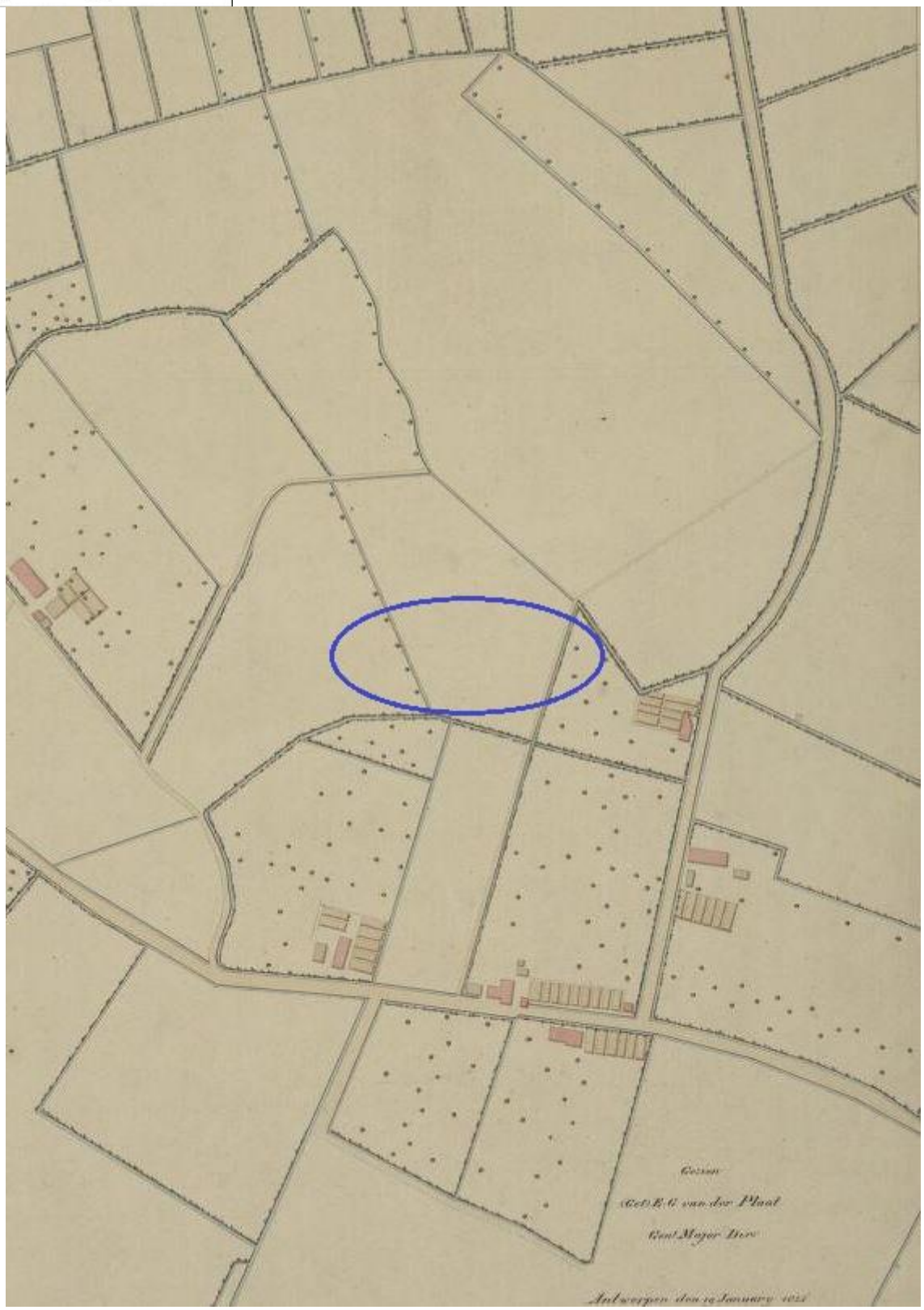
Figuur 19: Carte Topographique des Forts, Ville, Citadelle d'Anvers et de ses Environs, 1717[20]

[20] https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=510/510_1443_000/510_1443_000_05002_000/510_1443_000_05002_000_0_0001.jp2

Een eerste nauwkeurige kaart, die tevens werd gegeorefereerd, dateert uit de periode 1771-1778. Alhoewel de georeferentie van de kaart een lichte afwijking kan vertonen en dus niet de exacte positie van het projectgebied garandeert, levert de kaart een mooi beeld van de ruime en directe omgeving van het projectgebied. Op de kaart herkennen we duidelijk de Lange Leemstraat alsook de huidige Zurenborg-, Steenbok- en Rolwagenstraat in een ruraal landschap gekenmerkt door een vrij grote versnippering in de percelen. Het landschap bestaat uit akkers en weiden die van elkaar gescheiden zijn door hagen en bomen. Ook langs de wegen staan bomenrijen. De bebouwing in de omgeving bestaat enerzijds uit hoeves voorzien van privé-moestuinen al dan niet omgeven door een walgracht en anderzijds uit losse (allicht eveneens hoeve)gebouwen die op enkele van de akkers aanwezig zijn. De aanwezige bebouwing wordt verbonden door een netwerk van landwegen en -paadjes. Binnen het projectgebied staat een losstaand, parallel aan de straat georiënteerd, gebouw afgebeeld. Echter bevindt het projectgebied zich verder in westelijke richting. De aanwezige straat betreft de voorloper van de huidige Zurenborg-, Steenbok- en Rolwagenstraat. Aan de akker Het projectgebied maakt deel uit van een groter perceel afgebakend door bomen dat dienst deed als akker. Van de Lamorinièrestraat en de Van Diepenbeeckstraat is op de kaart nog geen spoor te herkennen.

Figuur 20: Projectgebied op de kaart van Ferraris (1771-1778)

Figuur 21: Het plan der vesting Antwerpen in 8 bladen, 1825[21]

[21] https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=510/510_1443_000/510_1443_000_05039_000/510_1443_000_05039_000_H_0008.jp2

Op basis van de beschikbare cartografische en fotografische bronnen van het projectgebied beschikken we over vrij nauwkeurige informatie met betrekking tot de ontwikkeling van het terrein vanaf het laatste kwart van de 18de eeuw tot heden.

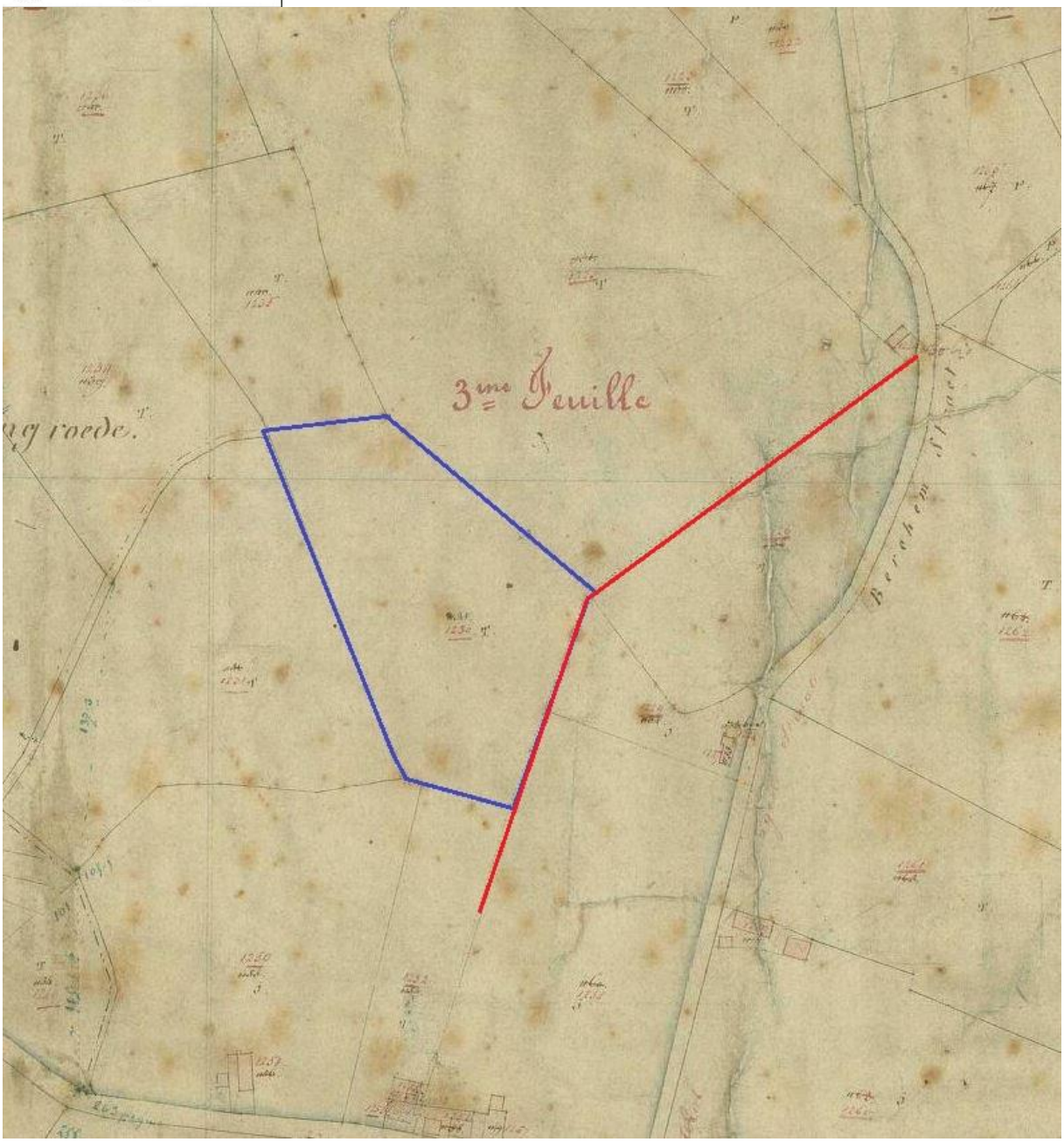
Wanneer we het plan der vesting Antwerpen uit 1825 vergelijken met de kaart van Ferraris valt op dat deze laatste vrij nauwkeurig bleek te zijn. De bebouwing die op de zeer nauwkeurige 19de eeuwse kaart staat aangeduid, kan nagenoeg volledig worden gelinkt aan deze aangeduid op de laat 18de eeuwse kaart.

Hoewel de kaart uit 1825 niet werd gegeorefereerd kunnen we het projectgebied vrij nauwkeurig situeren dankzij de overeenstemming tussen deze kaart en het Primitief Kadaster. Op deze laatste staan de perceelsnummers aangegeven. Alhoewel de vorm en onderverdeling van de percelen heden niet meer overeenstemt met de situatie in de 19de eeuw, kan wel gebruik gemaakt worden van de nummering van de percelen. Hieruit konden we de positie van het projectgebied op de kaart uit 1825 bepalen.

Hieruit blijkt dat het projectgebied zich in een landelijke omgeving bevindt en deel uitmaakt van een groter perceel. De voorloper van de huidige Van Diepenbeeckstraat lijkt reeds in de percelering aanwezig te zijn, maar bestaat allicht nog steeds uit een aarden pad. De op de kaart van Ferraris binnen het projectgebied aanwezige bebouwing bevindt zich ten oosten van het huidige projectgebied. Aan de straat bevindt zich een parallel aan de straat georiënteerde hoeve met hierrond een kleine (moes)tuin.

Op de enkele jaren jongere kaart van het Primitief Kadaster (1830-1834) merken we een gelijkaardige situatie op. De huidige Zurenborg-, Steenbok- en Rolwagenstraat staat op de kaart aangeduid als de Berchemstraat. Van de Lamorinièrestraat is op beide kaarten nog geen sprake. Wel menen we op het Primitief Kadaster de voorloper van de huidige Van Diepenbeeckstraat (rood op figuur), met zijn typische knik in het noorden van de straat, te herkennen in de vorm van een pad dat tevens de grens vormt tussen de verschillende percelen.

Het is duidelijk dat het vroegere perceel met nummer 1230 (blauw op figuur) in de loop der jaren grondig werd opgesplitst en gewijzigd.

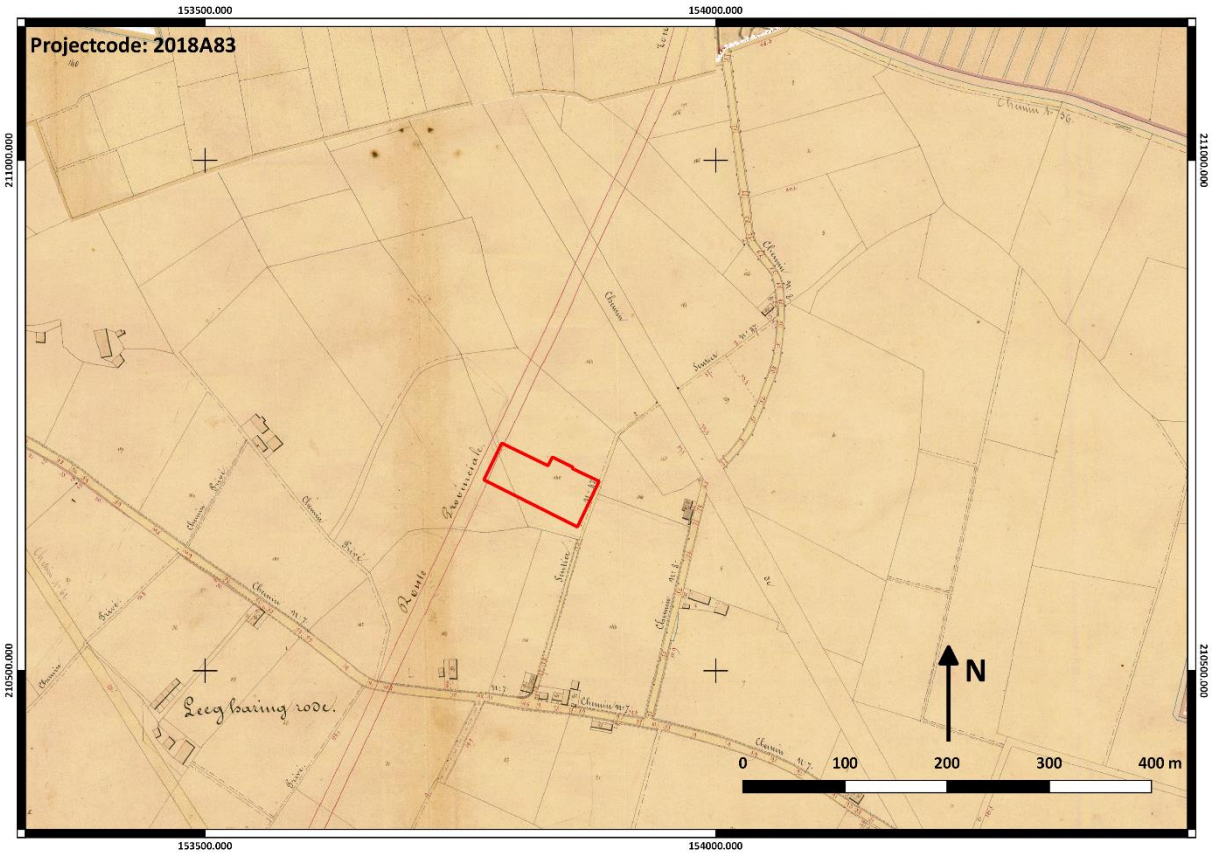

Figuur 22: Primitief Kadaster 1830-1834[22] met aanduiding perceel 1230 en huidige Van Diepenbeeckstraat

Voor het midden van de 19de eeuw beschikken we over twee gegeorefereerde kaarten die duidelijk de ontwikkeling in de onmiddellijke omgeving van het projectgebied aantonen. Op de atlas der Buurtwegen merken we de realisatie van enkele nieuwe straten in de onmiddellijke nabijheid van het projectgebied. De Lamorinièrestraat werd gerealiseerd en ook het zuidelijke deel van de Van Diepenbeeckstraat lijkt te zijn verhard. De spoorlijn ten noorden van het projectgebied werd eveneens

[22] https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=550/550_0001_000/550_0001_000_02558_000/550_0001_000_02558_000_0_0005.jp2

gerealiseerd. Voor de rest lijkt het landschap zijn rurale karakter nog niet te hebben verloren en is de bebouwing in de omgeving nog steeds erg verspreid met een allicht overwegend landelijk karakter.

Figuur 23: Projectgebied op de Atlas der Buurtwegen

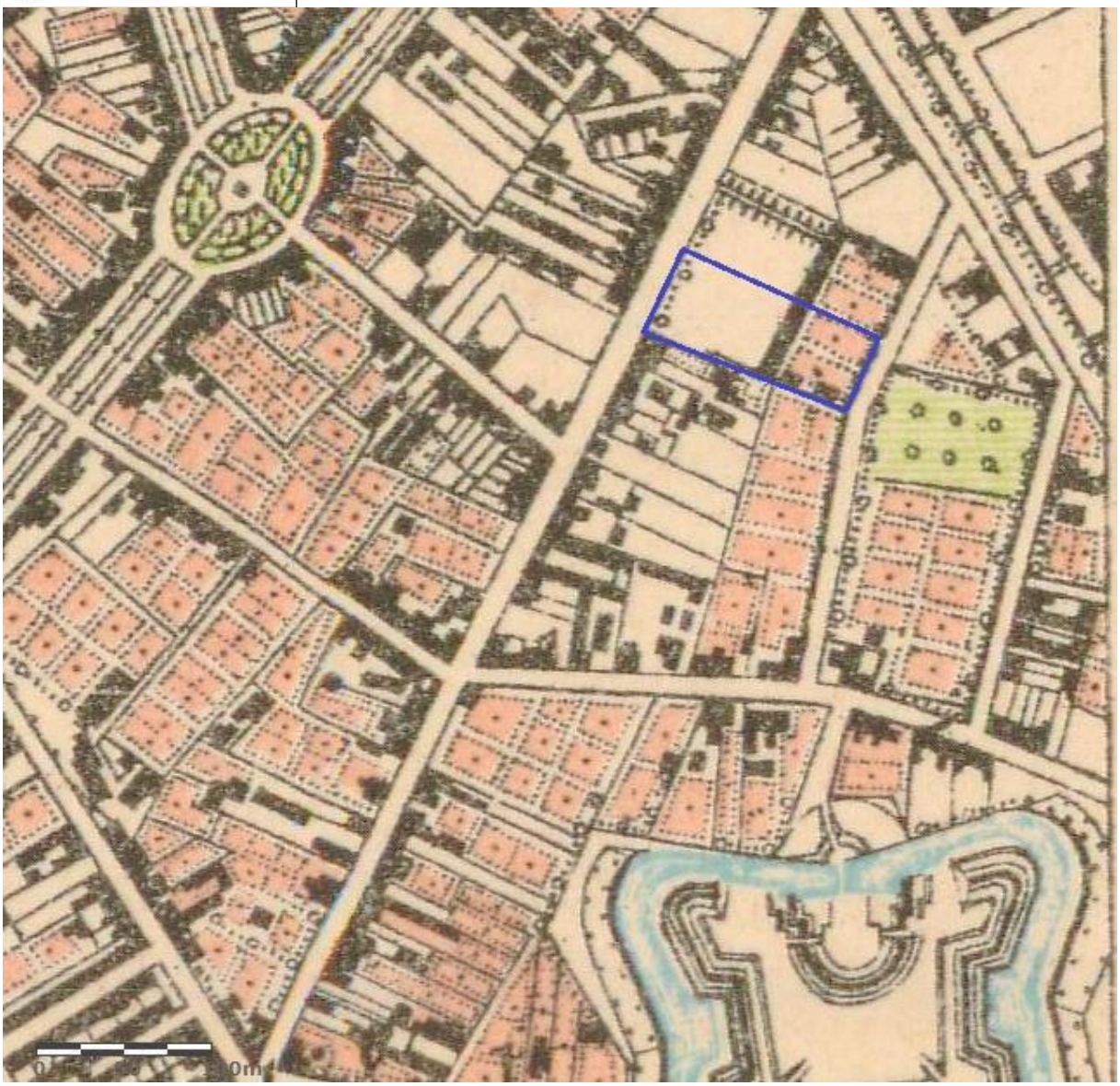
Op de enkele jaren jongere topografische kaart van Vandermaelen merken we een duidelijke verandering op in het landschap in de onmiddellijke omgeving van het projectgebied. Het lijkt erop dat de omgeving geleidelijk in het stedelijke landschap wordt opgenomen met de realisatie van een volgens stedenbouwkundig plan aangelegd wegennetwerk. Getuigen hiervan op de kaart zijn de Plantin Moretuslei, de Charlottalei, de latere Belgiëlei en de Nerviërsstraat. Bij het uitvoeren van de nieuwe urbanistische ingrepen hield men blijkbaar wel rekening met de bestaande perceelstructuur (de percelen werden vaak reeds door kleine paadjes van elkaar gescheiden).

Figuur 24: Projectgebied op de topografische kaart Vandermaelen

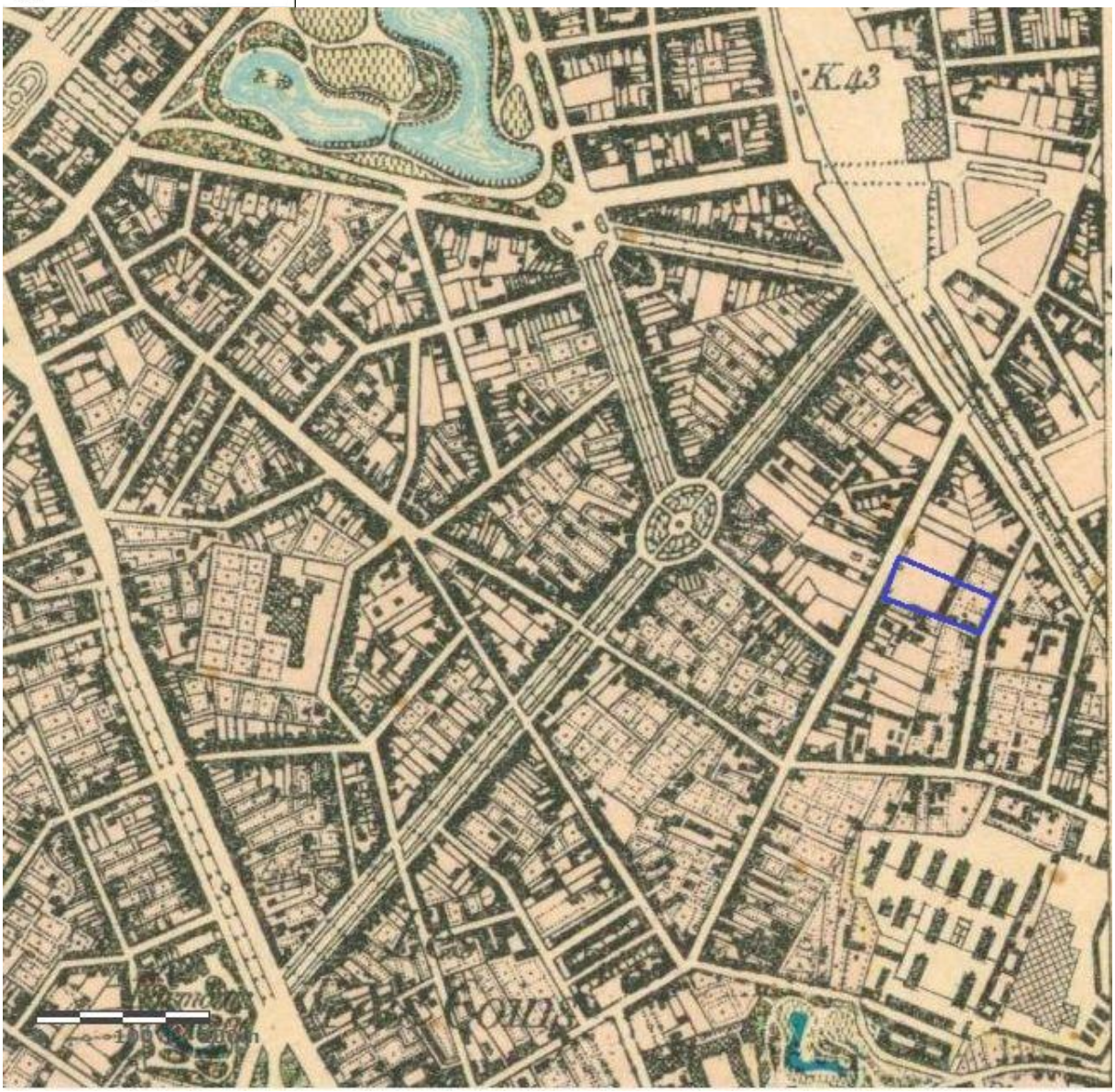
In de daaropvolgende jaren merken we op verschillende topografische kaarten uit de tweede helft van de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw dat de verstedelijking rondom het projectgebied toeneemt. Langs de verschillende oude en nieuw gerealiseerde straten neemt de bebouwing toe in de vorm van vaak aaneengesloten bebouwing. Binnen de bouwblokken bevinden zich echter vaak nog grote delen open ruimte die al dan niet verder zijn opgedeeld in kleine privé (moes)tuinen. Op het einde van de 19de eeuw zijn de verschillende bouwblokken reeds afgebakend. Echter zijn binnen de afzonderlijke bouwblokken vaak nog onbebouwde delen langs de straten gelegen. Tegen het begin van de 20ste eeuw lijken deze open ruimtes aan de verschillende straten reeds schaarser geworden.

Ook binnen het projectgebied wordt bebouwing opgetrokken. Omtrent de aard van deze bebouwing bieden de verschillende kaarten geen verdere informatie. Echter lijkt de situatie binnen het projectgebied niet te veranderen op de verschillende kaarten. Het projectgebied vormt het zuidelijke deel van een groter perceel waarvan een L-vormige gebouw de noordelijke en westelijke grens vormt aan de zijde van de huidige Van Diepenbeeckstraat. Aan de zuidzijde zijn twee kleinere gebouwen afgebeeld, terwijl de zijde aan de straat door een muur (of smal langwerpig gebouw) lijkt te zijn afgesloten. De zone tussen de gebouwen en de straat wordt ingenomen door een mogelijke privétuin. Het westelijke deel van het projectgebied aan de zijde van de Lamorinièrestraat is onbebouwd en van de straat afgescheiden door enkele bomen.

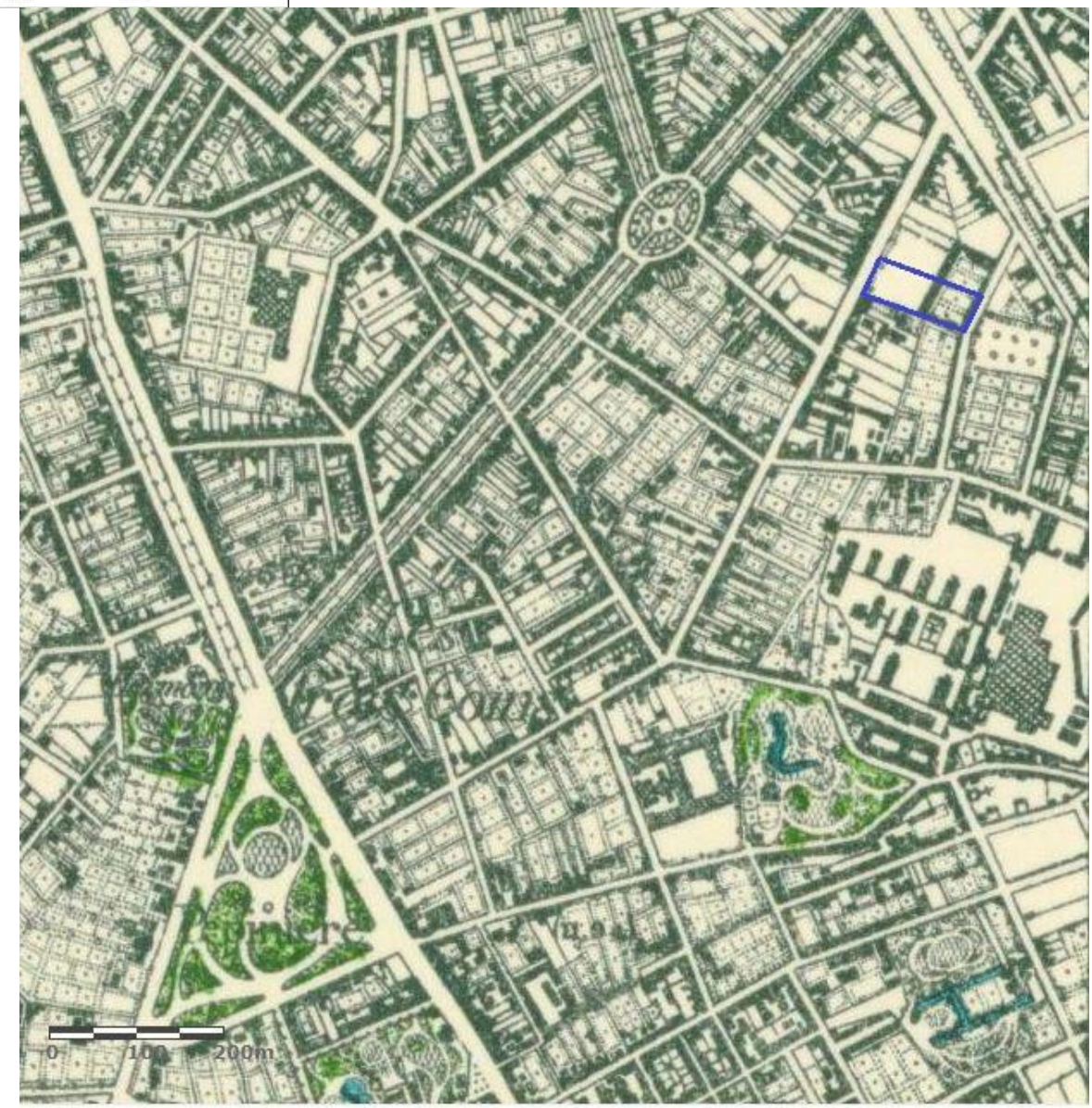
Figuur 25: Topografische kaart 1879-1886[23] met aanduiding projectgebied bij benadering

[23] http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?basemapUrl=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/20k__{21BF7548-04CB-4831-B623-1C73EF7598FC}__default__404000/MapServer&lang=nl

Figuur 26: topografische kaart 1892[24] met aanduiding projectgebied bij benadering

[24] http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?basemapUrl=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/20k__{D67270FA-BDEC-4A9F-95D1-BEC0C75BA45E}__default__404000/MapServer&lang=nl

Figuur 27: topografische kaart 1902[25] met aanduiding projectgebied bij benadering

Dat de situatie binnen het projectgebied grondig wijzigt in de eerste helft van de 20ste eeuw merken we wanneer we de topografische kaarten van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw bekijken. De kaart uit het midden van de 20ste eeuw toont ondanks de lage gedetailleerdheid een bijna volledig gewijzigde situatie. De op de oude topografische kaarten aanwezige bebouwing is volledig verdwenen. Het westelijke deel van het projectgebied wordt volledig ingenomen door een bouwvolume. Het oostelijke deel van het projectgebied wordt ingenomen door gebouwen die zich aan de straatzijde bevinden. Via een smalle toegang aan de straatzijde is de achterliggende open ruimte toegankelijk. Omtrent de aard van de aanwezige gebouwen bevat de kaart geen aanwijzingen.

[25] http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?basemapUrl=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/20k__{A2DA417F-ADAC-45B4-88C2-18742FB1C017}__default__404000/MapServer&lang=nl

Figuur 28: Topografische kaart Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw (1950)

Vanaf het midden van de 20ste eeuw beschikken we over verschillende luchtfoto's die de ontwikkelingen binnen het projectgebied weergeven. De eerste luchtfoto dateert uit de periode tussen 1947 en 1954 en geeft een mooi beeld van de op de hierboven besproken binnen het projectgebied en op de oudere kaarten aanwezige bebouwing.

Figuur 29: Orthofoto 1947-1954[26]

[26] http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?url=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/ortho__default__3857__1947-1954/MapServer&lang=nl

Figuur 30: Orthofoto 1947-1954, detail met aanduiding projectgebied bij benadering

Op basis van de verschillende beschikbare kaarten en luchtfoto's kunnen we concluderen dat het projectgebied vanaf de derde kwart van de 19de eeuw deel uitmaakte van een groter geheel waarop een L-vormig gebouw aanwezig was hetwelke het geheel in het noorden begrensde en centraal door het geheel liep parallel aan de Van Diepenbeeckstraat waarvan het geheel was afgeschermd door middel van een muur. Twee gebouwen aan de zuidzijde bakenden het geheel verder af en creëerden zo een binnenruimte die als tuin werd ingericht. Gezien de aard van de constructie moet gedacht worden aan een gebouw met een openbaar karakter zoals een school of klooster?

In de eerste helft van de 20ste eeuw werd de beschikbare open ruimte binnen het projectgebied verder ingenomen. Niet enkel werd het westelijke deel dat tot het begin van de 20ste eeuw onbebouwd bleef volledig bebouwd, maar werden ook gebouwen opgetrokken in de vroegere afgesloten binnentuin in het oostelijke deel van het projectgebied. Hierbij valt op dat de gebouwen op de foto met uitzondering van één enkel gebouw alle haaks op de bestaande straten zijn georiënteerd. Enkele gebouwen lijken gezien de afmetingen een eerder industriële functie te hebben gehad (opslagloodsen?).

Op twee luchtfoto's uit de tweede helft van de 20ste eeuw, merken we slechts lichte wijzigingen ten opzichte van het midden van de eeuw. Wel wordt het noordelijke deel van de L-vormige constructie op het belendende perceel gesloopt. Langs de Lamorinièrestraat lijkt de bebouwing te bestaan uit woningen. De achterliggende ruimte, onttrokken aan het zicht van de straat, lijkt uit gebouwen met een industrieel karakter te bestaan (hangars, opslagruimtes?).

Figuur 31: Luchtfoto projectgebied 1971

Figuur 32: Projectgebied op luchtfoto 1979-1990

Figuur 33: Luchtfoto projectgebied 2000-2003

Figuur 34: Luchtfoto projectgebied 2017

Op het einde van de 20ste of bij aanvang van de 21ste eeuw onderging het projectgebied een grondige wijziging. Het grootste deel van de aanwezige bebouwing, met uitzondering van een gedeelte in het uiterste zuidwesten, werd gesloopt zoals zichtbaar op de luchtfoto uit de periode 2000-2003. De vrijgekomen ruimte werd verhard en ingericht als parkeerplaats. Deze situatie is tot op heden onveranderd.

3.3.4. Archeologisch Antwerpen en centrale archeologische inventaris[27]

Het eerste grootschalige archeologisch onderzoek in Antwerpen ging van start in 1952. Onder leiding van Adelbert Van de Walle gebeurden opgravingen op verschillende plekken in de Antwerpse burchtzone, meer bepaald in en rond het Steen. De laatste opgravingscampagne vond plaats in 1961. De resultaten waren verbluffend: het bodemarchief in deze historische kern van Antwerpen bleek uitzonderlijk goed bewaard en van onschatbare waarde.

De resultaten van dit eerste grootschalige archeologisch stadskernonderzoek in Antwerpen namen elke twijfel over de noodzaak voor een gedegen archeologische opvolging bij graafwerken in de stad weg. Toch duurde het nog tot begin jaren '70 vooraleer een nieuw archeologisch onderzoek in de stad zou plaatsvinden én er voor het eerst sprake was van een archeoloog in stadsdienst.

In 1973 kwamen bij de werken voor de aanleg van de metro zoveel archeologische sporen en vondsten aan het licht dat het stadsbestuur besliste één van zijn personeelsleden over te plaatsen naar de oudheidkundige musea. Hij moest onder leiding van de conservator toezien op de werken. Een jaar later, in 1974, begon men met de aanleg van de zgn. stadsparking, tussen stadhuis en museum Vleeshuis. Hierbij kwamen veel sporen en vondsten aan het licht waaronder een niet onbelangrijk deel daterend uit de Gallo-Romeinse periode. Vanaf dat moment ging de stad over tot de aanstelling van een archeoloog.

In de volgende jaren nam het aantal archeologische interventies toe. Vanaf het begin kreeg het veldwerk voorrang en zo konden heel wat sites gelokaliseerd en onderzocht worden. Door de krappe personeelsbezetting (twee personeelsleden en enkele arbeiders of vrijwilligers) moest men zich wel beperken tot plaatsen binnen de oudste stadskern.

In 1983 mocht de opgravingsploeg zich officieel 'Afdeling Opgravingen' noemen, en dit als onderdeel van de oudheidkundige musea. De apotheose van deze periode was het grootschalig archeologisch onderzoek dat in 1987 in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van start ging. Deze opgravingen en de resultaten waren uiterst interessant en het onderwerp van vele tentoonstellingen, publicaties en lezingen. Daarnaast kon het grote publiek tijdens de opgravingen met behulp van kijkvensters de archeologen aan het werk zien in het dwarsschip en het koor.

[27] https://www.antwerpen.be/nl/info/52d5052539d8a6ec798b4afd/historiek-van-archeologisch-onderzoek-in-antwerpen

Met de jaren groeide bij het publiek en de overheid het besef over het belang van stadsarcheologisch erfgoed. De voedingsbodem was gelegd om in de volgende jaren een grote stap te realiseren: van noodonderzoek evolueren naar een gestructureerd preventief beleid.

In het begin van de jaren '90 ondergaat de stedelijke administratie een belangrijke reorganisatie. De structuur van de musea wordt gewijzigd en de afdeling archeologie komt terecht onder de groep van kunsthistorische musea. Door sanering van het stedelijk apparaat zijn de mogelijkheden naar middelen en personeel beperkt. Dankzij een actief publieksbeleid verwerft archeologie stilaan een positie in het veld van cultureel erfgoed.

Een nieuwe stedelijke reorganisatie in het midden van de jaren '90 verandert ook de werking van de afdeling archeologie. Die wordt samen met de dienst monumentenzorg ondergebracht in het stedelijk ontwikkelingsbedrijf. Vanaf dat moment is er een rechtstreekse link tussen archeologie en het ruimtelijk beleid van de stad.

In 1993 wordt in Vlaanderen het decreet ‘houdende bescherming van het archeologisch patrimonium’ van kracht. Dit betekent een fundamentele stap voor de Vlaamse archeologie en dus ook voor de Antwerpse stadsarcheologie. Dankzij dit decreet ontstond niet alleen een wettelijke basis voor de archeologische werking, maar werden ook aanknopingspunten bij het ruimtelijk beleid ingebouwd. Bij privé-bouwprojecten bleef de verplichte melding van toevalsvondsten de belangrijkste insteek voor archeologische tussenkomst; bij publieke werken werd vanaf dan een bindend advies door het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (IAP) verplicht.

Daarnaast werd in 1992 door de lidstaten van de Raad van Europa het Verdrag van Malta opgesteld, een verdrag dat een betere bescherming garandeert van het ondergrondse cultureel erfgoed.

In het licht van de vigerende wetgeving en 'in de geest van Malta' kunnen stilaan de eerste bouwheren overtuigd worden om voorafgaand of begeleidend archeologisch onderzoek toe te laten en ook voor de financiering daarvan in te staan. In de beginjaren zijn daarvan de belangrijkste voorbeelden: het archeologisch onderzoek bij de aanleg van het werkspoor in Ekeren en de archeologische begeleiding bij de heraanleg van de Leien - fase 1.

Op de centrale archeologische inventaris zijn talrijke locaties aangeduid op het grondgebied van Antwerpen. Het is niet onze bedoeling hier een uitgebreide oplijsting te voorzien van alle aanwezige locaties. We beperken ons tot de locaties die zich in de onmiddellijke omgeving van het projectgebied bevinden. De binnen de afgebakende archeologische zone aanwezige locaties zullen hier niet worden aangehaald aangezien deze geen meerwaarde bieden teneinde een inschatting te kunnen maken van het archeologische potentieel binnen het projectgebied. De nabijheid van de stad is uiteraard een invloed op de aard van de mogelijk aanwezige archeologische resten binnen het projectgebied.

Binnen een straal van 1000 meter rondom het projectgebied staan binnen de CAI de volgende locaties aangeduid.

In de eerste plaats dienen we hier te vermelden dat het grootste deel van de op de CAI vastgestelde locaties betrekking hebben op gehuchten, lint- en andere gegroepeerde bebouwing die aanwezig is op de laat 18de eeuwse kaart van Ferraris. Meer bepaald betreft het de volgende locaties **CAI366263** t.e.m. **CAI366266**, **CAI366261**, **CAI366116**, **CAI366232**, **CAI366233**, **CAI366237**, **CAI366249**, **CAI366250**, **CAI366254**, **CAI366256** en **CAI366257**.

Nieuwe Tijd:

- **CAI366079**:[28]

De locatie heeft betrekking op Fort Herentals. Deze lunet die deel uitmaakte van de Spaanse Omwalling verloor in 1854 haar militaire functie en werd dan ingericht als stadspark. De lunet bevindt zich plusminus 700 meter ten noordwesten van het projectgebied.

- **CAI216321:**[29]

Bij een afbraak van een kelder werd een vondstmelding gedaan van de mogelijke Brouwersvliet (eveneens is het stadspark (zie hierboven)). De toestand bij registratie was als volgt. Het deel dat in de weg zit voor de kelder werd opgeschoond en gefotografeerd. Een deel van deze koker was recent al onthoofd en er lagen betonnen welfsels op. Het deel dat opgeschoond werd geeft een goed beeld van de rest van het bouwwerk dat volledig in baksteen werd opgetrokken. Tijdens de graafwerken van de machine kon een stukje dwarsprofiel van de bodem bekeken worden. Daar was duidelijk de insteek om het bouwsel te vervaardigen zichtbaar. Maar de aansluitende lagen, grijsgroen, donkergroen tot zwarte, soms vol met takjes en sommige lagen vol schelpen, konden geïnterpreteerd worden als opvulling van een oudere beek of vliet. Deze ging de gemetselde koker vooraf.

- **CAI366117:**[30]

Op basis van cartografische bronnen wordt plusminus 675 meter ten noordoosten van het projectgebied een blekerij gelokaliseerd.

Nieuwste Tijd:

- **CAI210487:**[31]

[28] https://cai.onroerenderfgoed.be/locatie/366079

[29] https://cai.onroerenderfgoed.be/locatie/216321

[30] https://cai.onroerenderfgoed.be/locatie/366117

[31] https://cai.onroerenderfgoed.be/locatie/210487

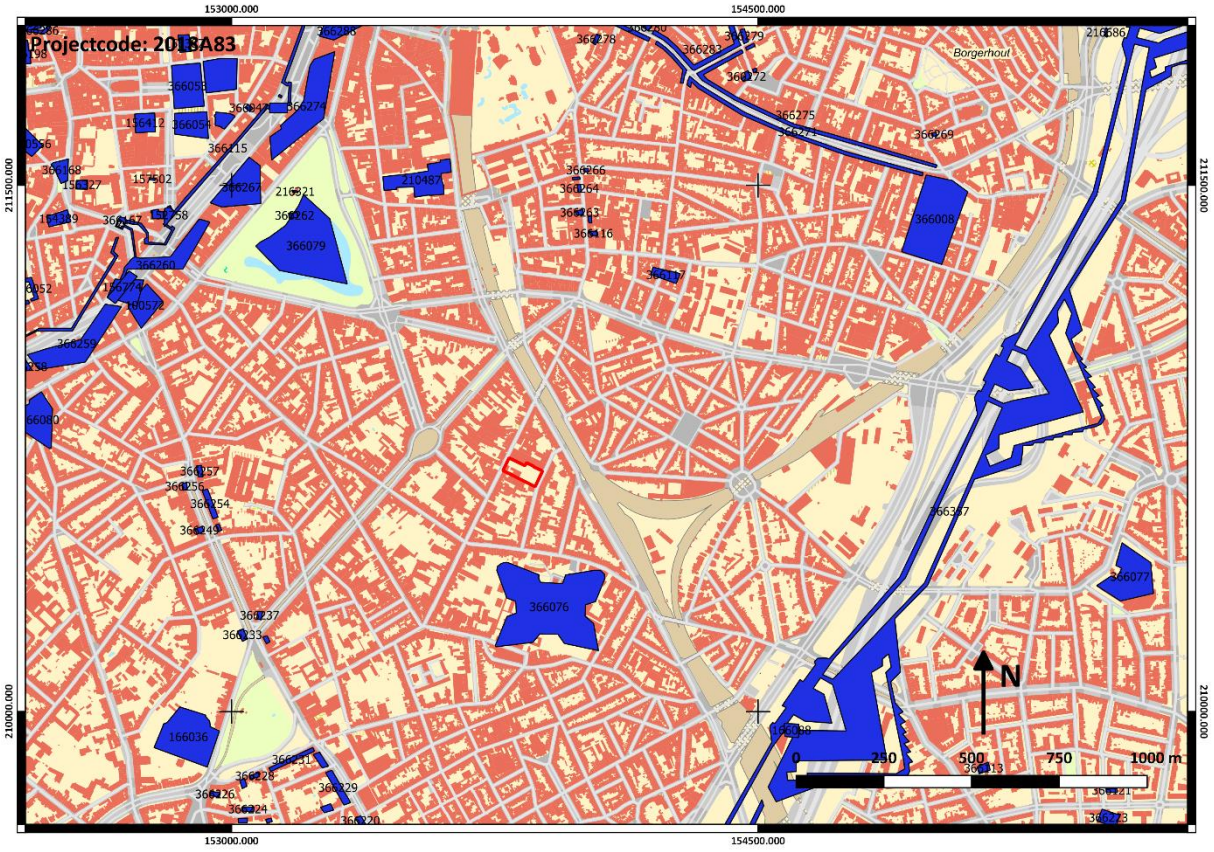
Tijdens een prospectie met ingreep in de bodem werden op deze locatie enkel resten van 19de eeuwse woningen en constructies, voornamelijk in de vorm van kelders, aangetroffen. Het terrein was grotendeels verstoord ten gevolge van 19de eeuwse bouwactiviteiten. Er werden geen oudere sporen of resten aangetroffen. De locatie bevindt zich plusminus 800 meter ten noorden van het projectgebied.[32]

- **CAI366076:[33]**

De locatie heeft betrekking op het 19de eeuwse Fort 4 (Militair Hospitaal) dat zich op plusminus 350 meter ten zuiden van het projectgebied bevindt.

- **CAI366158:[34]**

In het stadspark zou een bunker aanwezig zijn geweest te dateren in de eerste of tweede wereldoorlog.

Figuur 35: CAI-locaties in de omgeving van het projectgebied

Wanneer we in de iets wijdere omgeving van het projectgebied kijken, dienen we melding te maken van een in 2016 uitgevoerd archeologisch onderzoek in de Onze-Lieve-Vrouwestraat nummer 8 te Berchem, gelegen op plusminus 1400 meter ten zuidwesten van het huidige projectgebied

[32] REYNS, N. & J. BRUGGEMAN, *Archeologisch vooronderzoek Antwerpen - Pelikaanstraat*, in *Rapporten All-Archeo*, 267, 2015.

[33] https://cai.onroerenderfgoed.be/locatie/366076

[34] https://cai.onroerenderfgoed.be/locatie/366158

(**CAI212821**)[35]. Tijdens het hier uitgevoerde onderzoek werden de resten aangetroffen van minstens acht spiekers die dateerden uit de vroege Ijzertijd (datering op basis van C14). De rest van het onderzoek leverde enkel resten op van de voor het onderzoek aanwezige recente en gesloopte bebouwing. De resten bevonden zich onder een gedeeltelijk bewaarde plaggenbodem. Voor de constructie van de gesloopte gebouwen werd het terrein opgehoogd. De gebouwen bestonden uit een grote 19de eeuwse loods die gefundeerd werd op bakstenen poeren die bovenop de onaangeroerde C-horizont rustten. Hierdoor bleef het grootste deel van de plusminus 3000 m² onderzochte oppervlakte gevrijwaard van verregaande verstoringen. De meeste verstoringen die werden vastgesteld waren afkomstig van het uitbreken en verwijderen van muren in het recente verleden.[36]

Dat er in de omgeving van en in het centrum van Antwerpen reeds in de metaaltijden en de Romeinse periode activiteiten plaatsvonden is al langer gekend. Echter toont het hier uitgevoerde onderzoek wel aan dat niet zomaar alle heden bebouwde zones als archeologisch oninteressant kunnen worden afgeschreven en zelfs nog zogenaamde zachte sporen kunnen herbergen. Hierbij dient echter in dit specifieke geval melding te worden gemaakt van de gunstige bodemkundige en landschappelijke situatie binnen de onderzochte site, namelijk op iets hogere drogere gronden op een uitloper van de Boomse Cuesta aan de rand van de Scheldevallei. Tevens dient de aard van de aanwezige bebouwing vermeld te worden en het feit dat het terrein voor de oorspronkelijke bouw werd opgehoogd. Beide factoren leidden tot goede condities voor de bewaringstoestand binnen het onderzochte terrein.

Concluderend kunnen we stellen dat, in het verstedelijkt gebied rond de archeologische zone van de Antwerpse binnenstad, enkel onder de juiste omstandigheden oudere sites aanwezig kunnen zijn en eveneens goed bewaard bleven.

3.3.5. Overige inventarissen

Het projectgebied maakt geen deel uit van of bevat geen objecten, begroeiing of zone die valt binnen de vastgestelde wetenschappelijke inventarissen. Tevens bevinden er zich geen of bevat het projectgebied geen beschermde objecten, landschappen of ander waardevol erfgoed. Evenmin is het projectgebied opgenomen op of maakt een deel van het projectgebied deel uit van een GGA-zone.

In de onmiddellijke en ruimere omgeving van het projectgebied bevinden zich wel verschillende relicten die op inventarissen zijn opgenomen. We beperken ons hier tot de relicten die zich binnen het door de eerder vermelde straten afgebakende bouwblok bevinden waarvan ook het projectgebied deel uitmaakt.

[35] https://cai.onroerenderfgoed.be/locatie/212821

[36] CLÉDA, B. & N. REYNS, *Archeologische opgraving Berchem (Antwerpen) – Onze-Lieve-Vrouwstraat 8*, in *Rapporten All-Archeo*, 340, 2017.

- **ID7077:**[37] In de Lamonièrestraat nummer 93 bevindt zich de Stedelijke Lagere Meisjesschool 9. Dit vastgesteld bouwkundig relict betreft een lagere school met onderwijzerswoning en turnzaal, door de stad Antwerpen gepland als lagere jongensschool, maar vermoedelijk in gebruik genomen als Lagere Meisjesschool 9. Stadsbouwmeester Pieter Dens tekende in 1875 het ontwerp. De bouw, bij openbare aanbesteding voor een bedrag van 128.920 Belgische Frank toegewezen aan aannemer Jean Van Lieshout uit de Lamorinièrestraat, ging in 1876 van start. Vermoedelijk was de school volledig uitgerust in 1879. De klassenvleugel kreeg een bijkomende verdieping naar een ontwerp door de stadsbouwmeester Alexis van Mechelen uit 1917, werken die werden uitgevoerd onder leiding van hoofdopziener stadsgebouwen A. Bourgeois in 1920-1921, met als aannemer J. Van Riel en Ed. Ceurvorst. Het oorspronkelijk poortgebouw werd in 1970 gesloopt en vervangen door een eigentijds inkompaviljoen. Vandaag is het complex in gebruik als kleuter- en lagere school "De Gele Ballon". De stadsschool in de Lamorinièrestraat behoort tot het twaalftal vooral lagere scholen, dat Pieter Dens tijdens zijn ambt als stadsbouwmeester tot stand bracht. De meest imposante gebouwen uit deze reeks zijn de Middelbare school voor meisjes in de Lange Leemstraat, het Koninklijk Atheneum aan de Franklin Rooseveltplaats, en het Stedelijk Onderwijsgesticht Nr. 2 in de Van Maerlantstraat. Voor deze latere realisaties paste de stadsbouwmeester een monumentale eclectische architectuur toe, beïnvloed door de neorenaissance. Benoemd op 1 juli 1863, bleef Dens in functie tot 1884. Tijdens deze periode verrezen in Antwerpen van zijn hand behalve de schoolcomplexen, onder meer de verdwenen Vlaamse Schouwburg aan de Kipdorpbrug, het oude slachthuis aan de Lange Lobroekstraat, en negen politiecommissariaten.

  Het complex bestaat uit twee parallelle vleugels aan beide zijde van een rechthoekige speelplaats, oorspronkelijk afgesloten door een poortgebouw aan de straat. De klassenvleugel beslaat de zuidzijde, met de lokalen georiënteerd op het noorden. De onderwijzerswoning waarvan de tuin oorspronkelijke werd afgeschermd door een lange rij toiletten, en de langgerekte turnzaal vormen de noordvleugel. Het verdwenen poortgebouw met rondboogpoort op pilasters en driehoekig fronton met het stadswapen en een vlaggenmast, werd geflankeerd door korte afsluitingsmuren met paneel en entablement.

  Voor de constructie is volgens het lastenboek gebruik gemaakt van baksteenmetselwerk (Boomse papesteen) in combinatie met witte natuursteen (harde Bollendorf voor lijstwerk en posten, zachte Audun Le Tiège voor parementstenen) en blauwe hardsteen, ijzeren

[37] Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Stedelijke Lagere Meisjesschool 9* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7077 (geraadpleegd op 15 januari 2018).

roosteringen en troggewelven, trappen, deur- en vensterschrijnwerk uit eikenhout, en dakspanten uit grenenhout. De schild- en zadeldaken kregen een zinken bekleding.

- **ID7076:**[38] In de Lamonièrestraat nr. 81 bevindt zich een als bouwkundig relict vastgesteld burgerhuis in second-empirestijl, te dateren omstreeks 1865. Bij een recente renovatie werden het rijk versierde hoofdgestel, de gietijzeren borstweringen en parapetten verwijderd. Met een gevelbreedte van vier traveeën omvat de rijwoning drie bouwlagen onder een zadeldak. De bepleisterde en beschilderde lijstgevel rust op een bewerkte plint uit blauwe hardsteen, met een typisch decor van ingekerfde ranken. Nadrukkelijk horizontaal geleed door de puilijst en kordonvormende lekdrempels, legt de compositie de klemtoon op het twee traveeën brede middenrisaliet. Dit laatste wordt gemarkeerd door een balkon met consoles, oorspronkelijk voorzien van doorgetrokken gietijzeren borstwering. Verder is de opstand opgebouwd uit registers van getoogde deur- en vensteropeningen in geriemde omlijsting, gemarkeerd door pilasters met doorgetrokken imposten. Het portaal en het venster in de uiterste traveeën van de begane grond onderscheiden zich door een bewerkte sluitsteen en een hanenkam. Oorspronkelijk werd de gekorniste kroonlijst ondersteund door uitgelengde, bewerkte consoles, waartussen een typisch stucdecor van rozetten en ranken.
- **ID7075:**[39] In de Lamonièrestraat nr. 57-61 bevinden zich twee als bouwkundig relict vastgestelde burgerhuizen in neo-Vlaamserenaissance-stijl. Het geheel van oorspronkelijk drie burgerhuizen in neo-Vlaamserenaissance-stijl, naar ontwerpen door de architect Eugène Geefs dateert uit respectievelijk 1884 en 1887. Als eerste kwamen in 1884 de panden nummer 57 en 59 tot stand. Het betreft de vroegst gekende zelfstandige realisatie van de toen 31-jarige Geefs. In 1887 volgde het aanpalende pand nummer 61. Het middelste pand van de drie, nummer 59, werd gesloopt voor een nieuwbouwflat in 1968.

  Het ensemble behoort tot het vroege oeuvre van Eugène Geefs.

  Nummer 57, met een gevelbreedte van drie traveeën, omvat de rijwoning een souterrain en drie bouwlagen onder een zadeldak. De lijstgevel heeft een parement uit rood baksteenmetselwerk in kruisverband, overvloedig verwerkt met witte natuursteen voor speklagen, lateien, diamantkoppen, bewerkte borstweringen en consoles, en blauwe hardsteen voor de plint, kordonlijsten en lekdrempels. Horizontaal geleed, is de opstand

[38] Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis in second-empirestijl* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7076 (geraadpleegd op 15 januari 2018).

[39] Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Twee burgerhuizen in neo-Vlaamserenaissance-stijl* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7075 (geraadpleegd op 15 januari 2018).

opgebouwd uit registers van rechthoekige deur- en vensteropeningen met een door diamantkoppen geaccentueerde ontlastingsboog. Een klassiek hoofdgestel met houten kroon- en tandlijst op consoles vormt de gevelbeëindiging. De getrapte dakkapel in metselwerk die oorspronkelijk de middenas accentueerde, werd bij een recente renovatie verwijderd. De houten inkomdeur is evenals de smeedijzeren traliewerk van het souterrain en de gietijzeren voetschraper bewaard; het vensterschrijnwerk is vernieuwd.

Het aanpalende nummer 59, eveneens met drie traveeën en drie bouwlagen, had een gelijkaardige opstand zonder souterrain, bepaald door drielichten op de bovenverdiepingen, en een breed, getrapt dakvenster.

Nummer 61, met een gevelbreedte van twee ongelijke traveeën, omvat de rijwoning en souterrain en twee bouwlagen onder een mansardedak. De trapgevel met schouderstukken is opgetrokken uit rood baksteenmetselwerk in kruisverband, geaccentueerd door zwarte baksteen in de ontlastingsbogen, speklagen en mozaïeken van friezen, borstweringen en boogvelden. Witte natuursteen is gebruikt voor de puilijst, speklagen, negblokken, vensterposten, het topstuk, sluit-, jaar- en dekstenen, blauwe hardsteen voor de verdwenen plint en de lekdrempels. De eerste verdieping wordt gemarkeerd door een breed drielicht met wortelpilasters, onder een korfboogveld. Jaarstenen ANNO 1887 flankeren het venster in de geveltop, die wordt belijnd door een overhoekse tandfries. Door de verbouwing van het souterrain en de onderste helft van de begane grond tot garage, verdween het oorspronkelijke inkomportaal met entablement.

Beide rijwoningen beantwoorden aan de klassieke typologie van het burgerhuis, dat uit een hoofdvolume en een smalle achterbouw in entresol bestaat, ontsloten door de zijdelings ingeplante inkom- en traphal.

- **ID302031:**[40] Ter hoogte van de Mercatorstraat nr. 88 bevindt zich een burgerhuis in neoclassicistische stijl volgens de bouwaanvraag uit 1878 opgetrokken in opdracht van Désiré Vermeiren. Uit het bouwdossier vallen ontwerper noch aannemer af te leiden. Met een gevelbreedte van drie traveeën, omvat de rijwoning een souterrain en drie bouwlagen onder een zadeldak. De bepleisterde en beschilderde lijstgevel met schijnvoegen op de begane grond, rust op een hoge, geprofileerde plint uit blauwe hardsteen. Horizontaal geleed beantwoordt de compositie aan een asymmetrisch schema. De inkomtravee krijgt een accent als geblokt zijrisaliet, Franse balkons met ijzeren borstwering en hoekpilasters markeren de

[40] Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis in neoclassicistische stijl* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/302031 (geraadpleegd op 15 januari 2018).

overige traveeën. Verder is de opstand opgebouwd uit registers van rechthoekige deur- en vensteropeningen, in het risaliet met geriemde omlijsting. Rolwerkcartouches met rankwerk en chutes uit stuc sieren de penant en de borstwering van de eerste verdieping. Een klassiek hoofdgestel bestaande uit een panelenfries met rozet en een houten kroonlijst op klossen en tandlijst, vormt de gevelbeëindiging. Het houten schrijnwerk van de inkomdeur en vensters is bewaard, evenals het smeedijzeren traliewerk en de gietijzeren voetschraper.

De woning beantwoordt aan de klassieke typologie van het burgerhuis dat uit een hoofdvolume en een smalle achterbouw in entresol bestaat, ontsloten door de zijdelings ingeplante inkom- en traphal. In het bouwdossier ontbreken de plattegronden.

- **ID302032:**[41] In de Mercatorstraat nr. 100 bevindt zich een burgerhuis in neoclassicistische stijl, voor eigen rekening gebouwd door de architect Louis Ruyten, naar een ontwerp uit 1885. Van Ruyten werd een beperkt aantal bouwdossiers teruggevonden tussen 1857 en 1893, overwegend voor rijwoningen in conventionele neoclassicistische stijl. De architect lijkt vooral actief te zijn geweest in de buurt van het Sint-Jansplein, waar hijzelf woonde.

  Met een gevelbreedte van drie traveeën, omvat de rijwoning een souterrain en drie bouwlagen onder een zadeldak. De bepleisterde en beschilderde lijstgevel met schijnvoegen op de begane grond, rust op een hoge, geprofileerde plint uit blauwe hardsteen. Nadrukkelijk horizontaal geleed door waterlijsten en kordonvormende lekdrempels, legt de compositie de klemtoon op de middenas. Deze wordt op de eerste verdieping gemarkeerd door een rechthoekige erker met pilasters en een palmetfries op voluutconsoles, bekroond door een balkon met postamenten en ijzeren borstwering. Verder is de opstand opgebouwd uit registers van rechthoekige deur- en vensteropeningen, op de bovenverdiepingen in geriemde omlijsting, met panelen of spiegels in de borstwering. Een klassiek hoofdgestel met houten kroonlijst op klossen, voluutconsoles en tandlijst, vormt de gevelbeëindiging. Smeedijzeren traliewerk, gietijzeren voetschraper, en behouden houten deurlatei; verder vernieuwd schrijnwerk.

  De woning beantwoordt aan de klassieke typologie van het burgerhuis dat uit een hoofdvolume en een smalle achterbouw in entresol bestaat, ontsloten door de zijdelings ingeplante inkom- en traphal. In het bouwdossier ontbreken de plattegronden.

[41] Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis in neoclassicistische stijl* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/302032 (geraadpleegd op 15 januari 2018).

- **ID7343:**[42] In de Mercatorstraat nr. 102-106 bevindt zich een als bouwkundig vastgesteld relict bestaande uit een ensemble van drie burgerhuizen in art-nouveaustijl naar een ontwerp door de architecten Emiel Van Averbeke en Willem Diehl uit 1900 (gevelinscriptie).

  Het complex behoort tot het vroege oeuvre van Emile van Averbeke. Met zijn debuutwerken leverde hij een toonaangevende bijdrage aan de Antwerpse art nouveau. In 1905 ruilde Van Averbeke zijn privé-praktijk voor een vast dienstverband aan de Dienst Gebouwen van de stad Antwerpen. Hij werd in 1920 benoemd tot stadsbouwmeester in opvolging van Alexis Van Mechelen, een functie die hij waarnam tot zijn overlijden in 1946. Het aantal privé-projecten beperkte zich in deze periode hoofdzakelijk tot de drie eigen woningen die hij ontwierp in de nabijgelegen Cobdenstraat. De projecten uit de vroege jaren 1900 getuigen van een sobere, gestileerde interpretatie van de art nouveau onder invloed van de Wiener Werkstätte en de Glasgow School.

  Met een gevelbreedte van elk drie traveeën, omvatten de rijwoningen een souterrain en drie bouwlagen onder een mank zadeldak met markante dakkapellen. Gekoppeld volgens spiegelbeeldschema, beantwoordt het gevelfront aan een volkomen symmetrisch schema, opgebouwd rond het hoger opgetrokken middenpand. De lijstgevels hebben een parement uit geel baksteenmetselwerk, structureel zowel als decoratief verwerkt met blauwe hardsteen voor de plint, hoekblokken, kraagstenen, balkons, consoles, postamenten, waterlijsten, lekdrempels en waterlijsten. IJzeren I-balken zijn gebruikt voor de lateien, en leien als dakbedekking. Vormgegeven als een organisch geheel, kenmerkt de gevelcompositie zich door een onregelmatige traveeënindeling, met een grote variatie aan boogvormen voor de deuren met bovenlicht en de vensters en, in de topgeleding gegroepeerd tot drielichten. De klemtoon ligt op het middenpand, gemarkeerd door de superpositie van een rechthoekige erker en een loggia, die gevelbreed doorlopen over de twee bovenverdiepingen. Van dit uitspringende volume zijn de zijwanden doorgetrokken in breed aangezette aandaken, met postamenten en schoorstenen als topstuk. De twee zijpanden onderscheiden zich in de bovenbouw door kolossale hoekpilasters met kraagstenen en postamenten, het brede hoefijzerboogvenster met centraal balkon van de eerste verdieping en de boogvelden van de tweede verdieping, afgewerkt met een driezijdige kroonlijst op uitgelengde consoles. Opmerkelijk is de verzorgde profilering en detaillering van de hardstenen onderdelen, in een vloeiende lijnvoering eigen aan de art-nouveaustijl. Hetzelfde geldt voor het sierlijke smeedwerk in zweepslagstijl van de

[42] Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Ensemble van drie burgerhuizen in art-nouveaustijl* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7343 (geraadpleegd op 15 januari 2018).

souterraintralies, voetschrapers, het deurbeslag en de balkonborstweringen, en het houten schrijnwerk van de inkomdeuren met geblokt patroon, de vensters met typische roedeverdeling, de dakkapellen en kroonlijsten. De erker van het middenpand, met een draagstructuur van geklinknagelde I-profielen en een gemetseld troggewelf, is op de borstwering versierd met een brede fries uit glasmozaïek. Het patroon van cirkelmotieven en golvende lijnen is opgebouwd uit de kleuren blauw, wit en grijs tegen een gouden achtergrond. De woningen beantwoorden aan de klassieke typologie van het burgerhuis, dat uit een hoofdvolume en een smalle achterbouw in entresol bestaat, ontsloten door de zijdelings ingeplante inkom- en traphal. In het bouwdossier ontbreken de gevelopstand en de plattegronden. Zoals gebruikelijk omvat de begane grond vermoedelijk een enfilade van salon, eetkamer en veranda, en huisvestte het souterrain oorspronkelijk de keuken. Interieur met klassieke indeling en tamelijk sobere decoratie gezien het bouwprogramma gericht op verhuur. De gevels en de daken zijn beschermd als monument sedert 1975 (**ID6223**)[43]

- **ID302033:**[44] Ter hoogte van de Mercatorstraat nr. 108 bevindt zich een burgerhuis in neoclassicistische stijl, volgens de bouwaanvraag uit 1887 opgetrokken in opdracht van de heer A. Van Aerde. Uit het bouwdossier vallen ontwerper noch aannemer af te leiden.

  Met een gevelbreedte van drie traveeën, omvat de rijwoning een souterrain en drie bouwlagen onder een zadeldak. De bepleisterde en beschilderde lijstgevel met schijnvoegen op de begane grond, rust op een hoge, geprofileerde plint uit blauwe hardsteen. Nadrukkelijk horizontaal geleed door het gevelbrede balkon met balustrade en acanthusbladconsoles van de eerste verdieping, waterlijsten en kordonvormende lekdrempels, legt de compositie de klemtoon op de middenas. Deze wordt op de tweede verdieping gemarkeerd door een tweede balkon met balustrade en een driehoekig fronton, beide op consoles. Opvallend is het brede drielicht met Ionische zuilen van de begane grond. Verder bestaat de opstand uit registers van rechthoekige deur- en vensteropeningen, op de bovenverdiepingen in geriemde omlijsting met onderdorpel. Een klassiek hoofdgestel met houten kroonlijst op klossen en tandlijst vormt de gevelbeëindiging. Het houten schrijnwerk van de inkomdeur en bovenvensters is bewaard, evenals het smeedijzeren traliewerk en de gietijzeren voetschraper.

[43] https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/6223

[44] Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis in neoclassicistische stijl* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/302033 (geraadpleegd op 15 januari 2018).

De woning beantwoordt aan de klassieke typologie van het burgerhuis dat uit een hoofdvolume en een smalle achterbouw in entresol bestaat, ontsloten door de zijdelings ingeplante inkom- en traphal. In het bouwdossier ontbreken de plattegronden.

- **ID7636:**[45] Ter hoogte van de Van Diepenbeeckstraat nrs. 4-8 bevindt zich als bouwkundig relict vastgestelde eenheidsbebouwing in art-nouveaustijl. Het geheel van drie gekoppelde burgerhuizen in art-nouveaustijl werd in 1903 ontworpen en voor eigen rekening gebouwd door 'peintre-décorateur' Henri Verbuecken. In het linker pand (nummer 8) was de firma De Wit-Verbuecken gevestigd. Na zijn overlijden in 1926 werd het eigendom verkocht en ingrijpend aangepast. Het atelier achter het nummer 8 verdween in 1996.

  Met een gevelbreedte van elk twee traveeën, omvatten de rijwoningen een souterrain en drie bouwlagen onder een gemeenschappelijk schilddak met driehoekige dakkapel, de oorspronkelijk expressieve bekroning van de schoorstenen is verdwenen. Het gevelfront heeft een parement uit rood baksteenmetselwerk in staand verband, met een expressieve alternering van koppen- en strekkenlagen. Witte natuursteen (vandaag grotendeels beschilderd) is gebruikt voor de pui tot op imposthoogte, de speklagen, negblokken, postamenten en dekstenen, ijzeren I-balken voor de lateien en pannen als dakbedekking.

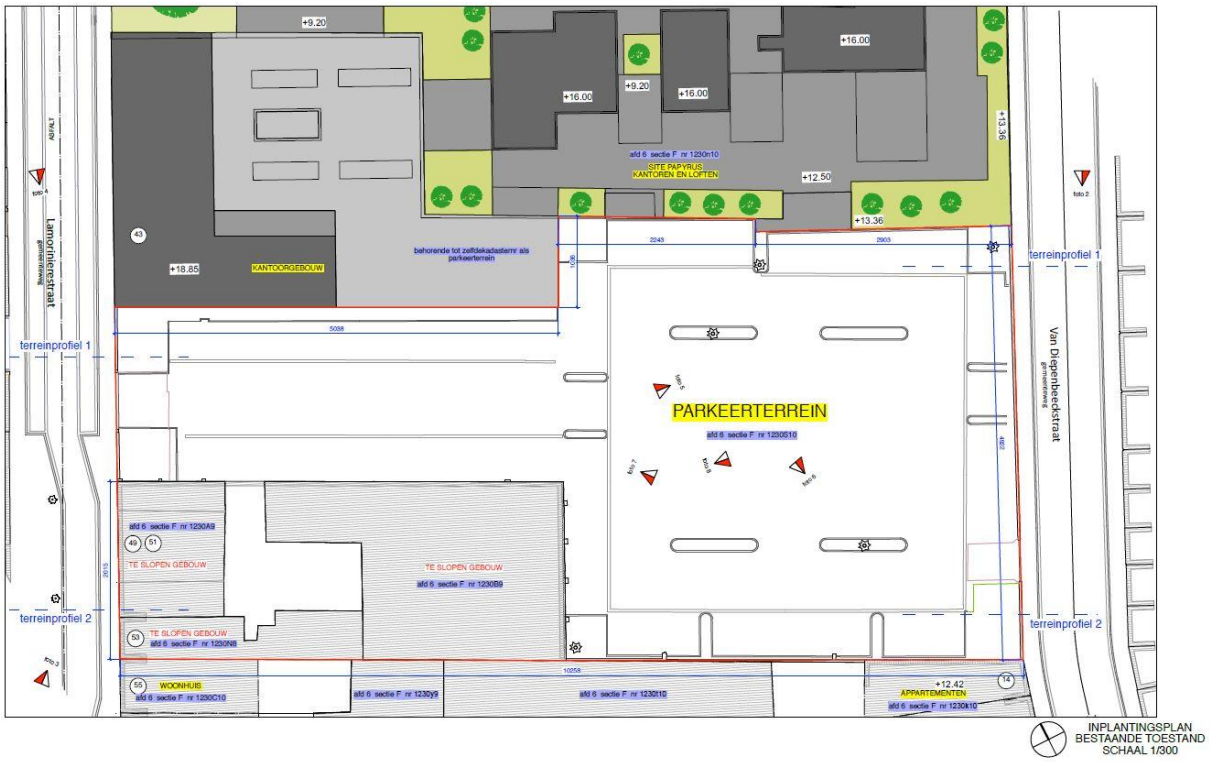
  Symmetrisch van opzet, bepalen de twee hoger opgetrokken zijrisalieten, de compositie van het gevelfront, dat als één uniform geheel is ontworpen. De risalieten worden bekroond door een puntgevel tussen postamenten, en elk gemarkeerd door een tweezijdig houten erkertje met geknikte leien spits. Een sterke klemtoon ligt op de bekroning van de middenpartij afgewerkt met een afgeschuinde en breed uitkragende, houten kroonlijst op consooltjes. Figuratieve glasmozaïeken in Arts & Craftsstijl met een rijke polychromie, ontworpen door Henri Verbuecken zelf, fungeren als uithangbord voor het atelier De Wit-Verbuecken. Het grote paneel op de borstwering verbeeldt een levendige groep van twaalf zingende en musicerende meisjes, stilistisch geïnspireerd op werk van de Engelse kunstenaar Walter Crane (1845-1915). Links en rechts afgeboord met art-nouveau-ornamenten, worden de figuren afgebeeld in buste, met als attributen een tekstbanderol, een luit, een harp en een orgel. De zes kleine paneeltjes gevat tussen de kroonlijstconsoles, stellen koerende duivenkoppels voor. Verder bestaat de opstand uit registers van brede, rechthoekige raampartijen, op de begane grond alternerend met de inkomdeuren waarvan twee gekoppeld. Het houten art-nouveau-schrijnwerk van de inkomdeuren en vensters met kleine roeden in het bovenlicht is bewaard,

[45] Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Eenheidsbebouwing in art-nouveaustijl* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7636 (geraadpleegd op 15 januari 2018).

evenals de smeedijzeren tralies van het souterrain. Van de oorspronkelijke, kepervormige deurluifeltjes bleef enkel dat van nummer 8 bewaard.

In het bouwdossier ontbreken de plattegronden. Het interieur van de woning De Wit-Verbuecken op nummer 8, zou naar verluidt oorspronkelijk geconcipieerd zijn naar het model van de Japanse toren te Laken, namelijk met vertrekken gegroepeerd rond een grote centrale trap. Het geheel is sinds 1903 beschermd als monument. De bescherming betreft zowel de woningen als het atelier (**ID7420**)[46].

3.4. Huidig gebruik projectgebied

Figuur 36: Bestaande inplanting

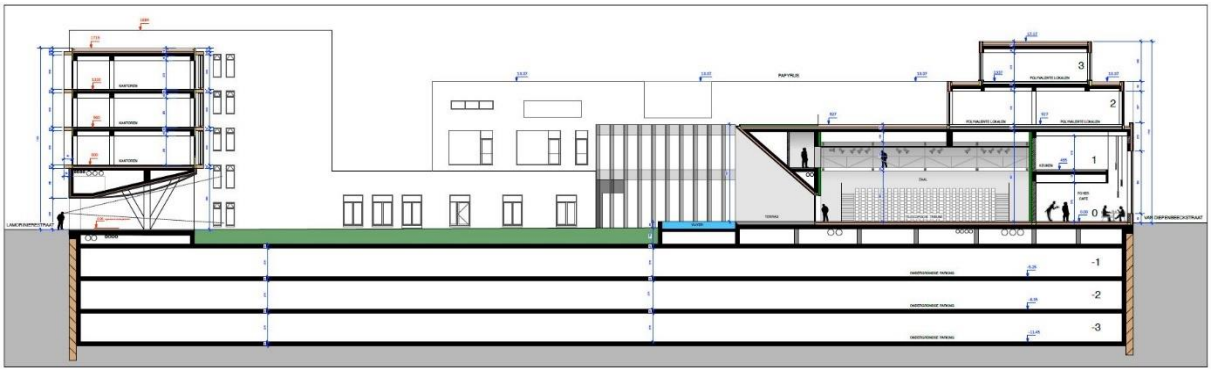
Het grootste deel van het projectgebied is in gebruik als verharde parking. Deze situatie gaat terug naar het begin van de 21ste of het einde van de 20ste eeuw zoals kon worden aangetoond aan de hand van fotografische bronnen.

Enkel het zuidwesten van het projectgebied bevat heden nog enkele gebouwen (huisnummers 49-53) die niet langer in gebruik zijn. Het betreft vroegere appartementen aan de straatzijde met achterliggende werkplaats en burelen rond een kleine centrale verharde binnenkoer. De bebouwing kon op basis van de beschikbare cartografische bronnen gedateerd worden vanaf het tweede kwart van de 20ste eeuw.

[46] https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/7420

3.5. Impact geplande werken

De impact van de geplande werken op het al dan niet aanwezige bodemarchief is nefast. Het oprichten van een drie verdiepingen tellende ondergrondse garage onder het volledige projectgebied zal alle aanwezige archeologische relicten vernielen tot een diepte van minstens 11,50 meter onder het maaiveld. Hierbij zullen zelfs zeer diepe structuren zoals eventuele waterputten volledig vernield worden.

Figuur 37: Snede nieuwe toestand

4. Synthese bureauonderzoek en onderzoeksvragen

4.1. Synthese gespecialiseerd publiek en antwoord onderzoeksvragen

Op basis van de beschikbare bodemkundige, historische, cartografische en archeologische gegevens over het projectgebied en zijn ruimere omgeving kan gesteld worden dat het projectgebied tot in de 19de eeuw deel uitmaakte van het Antwerpse Vrije dat omstreeks het midden van de eeuw binnen de nieuwe stadsuitbreiding werd opgenomen. Het projectgebied bevond zich in het deel van het Vrije dat gekend stond als Haringrode, gekenmerkt door een landelijk karakter met verspreide hoeves verbonden door lokale wegen en paadjes. Sommige van de hoeves groeiden uit tot hoven van plezier voor de welgestelde stedelingen. Getuige de talrijke aangelegde privétuinen rond de hoeves die al dan niet van een walgracht waren voorzien

De opname van het gebied binnen de stadsuitbreiding vormde het einde van het rurale karakter van Haringrode. In de tweede helft van de 19de eeuw nam de verstedelijking in de omgeving van het projectgebied in snel tempo toe. Ook het oostelijke deel van het projectgebied werd in deze periode bebouwd. Het westelijke deel bleef echter langer onbebouwd, minstens tot na WOI. Tegen het midden van de 20ste eeuw is het projectgebied met uitzondering van enkele kleinere zones in het oostelijke deel volledig bebouwd. Het grootste deel van de aanwezige bebouwing verdwijnt op het einde van de 20ste of bij aanvang van de huidige eeuw en er werd een verharde parking aangelegd op het grootste deel van het projectgebied.

Op basis van de beschikbare gegevens beschikken we met andere woorden over een vrij nauwkeurig beeld van de ontwikkeling van het projectgebied en de directe omgeving. Echter kon op basis van de beschikbare bronnen geen informatie worden verkregen over eventuele oudere resten daterend uit de middeleeuwen of vroeger. Door de verstedelijking van de omgeving vanaf de tweede helft van de 19de eeuw, is van het oorspronkelijke landschap of de bodemopbouw in dit deel van Antwerpen nagenoeg niets bewaard. In de directe omgeving van het projectgebied zijn geen archeologische overblijfselen bekend die ouder zijn dan de 16de eeuw. Dit is mede te wijten aan de aard van eventueel oudere archeologische resten die veelal bestaan uit zogenaamde zachte sporen. Deze sporen zijn veel gevoeliger voor verstoringen ten gevolge van bodemingrepen en kunnen vaak enkel herkend worden door professionele archeologen. Daarom is het niet verwonderlijk dat archeologische resten ouder dan de middeleeuwen zelden worden aangetroffen in de 19de eeuwse stedelijke uitbreiding. Ten tijde van de stedelijke ontwikkeling van dit stadsdeel werd immers nog geen of nauwelijks aandacht besteed aan archeologische resten.

Iets verder van het projectgebied verwijderd, in zuidelijke richting, in de richting van de wat hoger gelegen gronden die de noordelijke uitloper van de Boomse Cuesta vormen, werden recent echter wel vrij goed bewaarde archeologische resten uit de vroege Ijzertijd, in de vorm van acht spiekers, onderzocht. De gunstige landschappelijke ligging in combinatie met een ophoging van het terrein in de 19de eeuw en een lage verstoringsgraad ten gevolge van de aard van de aanwezige bebouwing zorgden voor een goede bewaringstoestand.

Binnen het projectgebied zal de, respectievelijk sinds het midden van de 19de en sinds de 20ste eeuw, aanwezige bebouwing en de latere sloop met de aanleg van de huidige parking een aanzienlijk deel van, zo niet al het eventueel aanwezige archeologische erfgoed hebben vernield. Op basis van cartografische bronnen blijkt dat slechts een kleine zone van plusminus 1100 m² nooit werd bebouwd. Dit deel is heden echter eveneens verhard en zal, gezien het reeds sinds het midden van de 19de eeuw bebouwd was, evenmin van (zij het lichtere) verstoringen gevrijwaard zijn gebleven. Eventuele aanwezige resten zullen bovendien een groot deel van de oorspronkelijke context hebben verloren, waardoor hun kennispotentieel eerder beperkt is. Ongetwijfeld is het kunnen aantonen van een Romeinse of proto-historische aanwezigheid in dit deel van Antwerpen interessant. Maar gezien het ontbreken van enige context en de beperkte mogelijkheden tot bijkomende onderzoeken in de directe en iets ruimere omgeving van het projectgebied lijkt ons het louter kunnen aantonen van deze aanwezigheid niet op te wegen tegen de hiervoor benodigde inspanningen. De kosten wegen naar onze mening niet op tegen de eventuele kenniswinst. Daarom lijkt het ons gezien de allicht grote verstoringsgraad binnen het projectgebied ten gevolge van 19de en 20ste eeuwse bodemingrepen niet nodig bijkomend archeologisch onderzoek uit te voeren.

- *Wat is de landschapshistoriek van het projectgebied?*

Het gebied waar de stad Antwerpen zich ontwikkelde, bevindt zich nabij de samenloop van de rivieren Schelde en Schijn. Hoewel beide rivieren doorheen de tijd wijzigingen ondergingen, speelt vooral de Schelde een cruciale rol in de stadsontwikkeling. Bodemkundig kenmerkt het grondgebied van de stad Antwerpen zich door het voorkomen van diverse bodemtypes, met natte alluviale gronden (Scheldeboorden en -vallei), natte tot droge (soms lemige) zandgronden (al dan niet met het voorkomen van klei) en polders. Hieronder schuilen pleistocene afzettingen. Op vele plaatsen, niet alleen in de bebouwde kernen maar ook in grote delen van de haven en op de linkeroever, is de oorspronkelijke bodemopbouw gewijzigd onder impuls van verstedelijking en industrialisering. In de historische binnenstad vertoont de bodemopbouw eveneens grote verschillen: hoe dichter bij de oude stadskern, hoe omvangrijker en complexer.

Het projectgebied is gelegen binnen de 19de eeuwse stadsuitbreiding. Op basis van historisch kaartmateriaal blijkt dat het projectgebied zeker vanaf de late 17de eeuw tot omstreeks het midden van de 19de eeuw dienst deed als landbouwgrond. Vanaf het midden van de 19de eeuw wordt het oostelijke deel van het projectgebied gedeeltelijk bebouwd. Deze situatie blijft zeker tot bij het begin van de 20ste eeuw ongewijzigd. Tegen het midden van de 20ste eeuw is ook het volledige westelijke deel ingenomen door appartementen en achterliggende werkruimtes (kantoren, magazijnen,…). Bovendien wordt ook een bijkomend deel van het oostelijke deel van het projectgebied bebouwd. Tegen het midden van de 20ste eeuw bereikt de bebouwing binnen het projectgebied haar hoogtepunt en blijft er slechts een zone van plusminus 1100 m² onbebouwd achter.

De situatie blijft zo tot het einde van de 20ste of het begin van de 21ste eeuw. Op dat moment wordt het grootste deel van de aanwezige bebouwing binnen het projectgebied gesloopt en wordt de vrijgekomen ruimte ingericht als verharde parking. Al deze werken hebben de oorspronkelijke bodemopbouw verstoord wat op de bodemkaart resulteert in bodems van het type OB.

- *Welke archeologische sites zijn gekend in of nabij het projectgebied?*

Het projectgebied is gelegen binnen de 19de eeuwse verstedelijkte gordel rond de archeologische zone van de Antwerpse binnenstad. Het gebied is erg verstedelijkt en werd grotendeels in de 19de en de eerste helft tot het derde kwart van de 20ste eeuw ontwikkeld. In deze periode werd veel minder tot geen aandacht besteed aan archeologisch onderzoek. De aard van eventuele archeologische sporen in de stadsrand is hier mede verantwoordelijk voor. Immers zullen vooral zachte sporensites voorkomen die vaak enkel door vakmensen kunnen worden herkend. Hierdoor ontbreken veelal gegevens omtrent archeologische resten in de omgeving van het projectgebied uit de oudere periodes. In de onmiddellijke omgeving van het projectgebied zijn enkel resten vanaf de

Nieuwe Tijden gekend.

Echter werden bij recent uitgevoerd archeologisch onderzoek op een afstand van plusminus 1400 meter in zuidelijke richting enkele aan landbouw gerelateerde constructies (spiekers) aangetroffen die door middel van C14 en het aanwezige aardewerk in de periode van de vroege Ijzertijd konden worden gedateerd.

- *Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologische en cultuurhistorisch potentieel van het terrein?*

Op basis van de geraadpleegde bronnen kan besloten worden dat de kans op het aantreffen van waardevolle archeologische resten met een hoog potentieel tot kennisvermeerdering binnen het projectgebied eerder laag is. Met zekerheid kan gesteld worden dat eventueel binnen het projectgebied aanwezige constructies ten vroegste dateren uit het midden of derde kwart van de 19de eeuw enerzijds en uit het tweede tot derde kwart van de 20ste eeuw anderzijds. Deze resten hebben gezien hun recente datum en aard een lage cultuurhistorische en archeologische waarde.

Wat betreft de periode van de middeleeuwen kan op basis van de geraadpleegde bronnen geconcludeerd worden dat eventueel aanwezige resten uit deze periode zullen bestaan uit zachte sporen die allicht in verband kunnen worden gebracht met landbouw gerelateerde activiteiten (greppels,…).

Voor de Romeinse en proto-historische periode kan niet worden uitgesloten dat er in deze periodes geen activiteiten hebben plaatsgevonden binnen het projectgebied. Echter zijn er evenmin aanwijzingen aangetroffen die wijzen op een verhoogd potentieel voor de aanwezigheid van resten uit deze periodes. Landschappelijk gezien is het projectgebied zeker niet gunstiger gelegen dan in de nabijheid aanwezige zones. In tegendeel lijkt het projectgebied zich op het DHM net in een iets lagere (nattere?) zone te bevinden.

Uit het uitgevoerde bureauonderzoek blijkt dat bij de bouwactiviteiten in de 19de en 20ste eeuw slechts een kleine zone van plusminus 1100 m² van de ergste verstoringen gespaard bleef. Alhoewel niet kon worden aangetoond dat er zich geen archeologische resten meer bevinden binnen het projectgebied, kan echter wel worden besloten dat, indien deze resten aanwezig blijken te zijn, zij allicht voor een groot deel zullen zijn verstoord. De waarde van eventuele archeologische resten wordt onder andere mee bepaald door de context waarin ze werden gevormd. Gezien een groot deel van de context werd verstoord in de 19de en 20ste eeuw zullen eventuele aanwezige archeologische resten een lager potentieel aan kennisvermeerdering hebben. Bovendien biedt de aard van de in de omgeving aanwezige bebouwing niet veel mogelijkheden tot bijkomende archeologisch onderzoeken in de toekomst. De nabije en iets ruimere omgeving van het projectgebied is immers, door de aanwezige bebouwing, eveneens reeds grondig verstoord.

- *Wat is de impact van de geplande werken?*

Het volledige eventueel nog binnen het projectgebied aanwezige bodemarchief wordt door de voorgestelde bouwplannen bedreigd.

- *Levert het huidige bronnenmateriaal voldoende info op? Zo neen, is er een vervolgonderzoek nodig en welke methode levert het meeste informatie op?*

Het huidige bronnenmateriaal levert genoeg informatie op omtrent het archeologische potentieel van het projectgebied. Gezien er geen aanwijzingen werden aangetroffen dat het projectgebied zich op een landschappelijk interessantere positie bevindt voor bewoning en exploitatie in het verleden, wordt het archeologische potentieel voor de metaaltijden en de Romeinse periode als laag ingeschat. Het lange gebruik van het projectgebied als akker, de recente bouwactiviteiten en de ligging maken de kans op de aanwezigheid van eventueel nog oudere intacte resten eveneens laag. Jongere resten kunnen aanwezig zijn, maar kunnen allicht in verband worden gebracht met landbouw gerelateerde activiteiten. Het is echter voornamelijk de hoge verstoringsgraad die ten gevolge van de 19de en 20ste eeuwse bouwactiviteiten binnen het projectgebied heeft plaatsgevonden die allicht eventuele aanwezige archeologische resten en hun context grotendeels zullen hebben vernield.

Dit alles leidt ertoe dat de kans op de aanwezigheid van eventueel archeologische resten met een hoog potentieel tot kennisvermeerdering binnen het projectgebied laag is. Daarom concluderen we dat er geen bijkomende onderzoeken dienen te worden uitgevoerd en dat de uitgevoerde bureaustudie volstaat om de afwezigheid van een archeologische site met een groot potentieel tot kennisvermeerdering binnen het projectgebied te kunnen staven.

4.2. Samenvatting niet gespecialiseerd publiek

Sinds 1 juni 2016 is de nieuwe archeologiewetgeving van kracht. Daarom moeten bouwheren bij het aanvragen van stedenbouwkundige vergunningen en verkavelingsaanvragen onder bepaalde voorwaarden een bekrachtigde archeologienota laten opmaken. Op de plaats van de Argenta-parking in de Lamorinièrestraat worden nieuwe appartementen opgetrokken met een ondergrondse parking. Bij het toekennen van de bouwvergunning werd door de stad Antwerpen als bijkomende maatregel gevraagd om een archeologienota te laten opstellen door een erkend archeoloog.

Voor het schrijven van een archeologienota wordt in de eerste plaats een bureauonderzoek uitgevoerd. Op basis van online gegevens over de bodem, de geschiedenis, oude kaarten, archeologische gegevens, etc… wordt gekeken of er in het projectgebied archeologische resten aanwezig kunnen zijn en of deze resten vernield gaan worden door de geplande werken.

Voor het hier bestudeerde projectgebied kunnen we besluiten dat het terrein gelegen is binnen de 19de eeuwse stadsuitbreiding en tot het midden van de 19de eeuw dienst deed als akker. De bebouwing

die ooit op de plaats van de huidige parking stond, werd gebouwd in tweede helft van de 19de eeuw en in het tweede en derde kwart van de 20ste eeuw. Bij de bouw van deze gebouwen en bij de sloop ervan, is waarschijnlijk reeds het grootste deel van eventueel archeologisch resten vernield. De kans dat er nog interessante archeologische resten binnen het projectgebied aanwezig zijn is daarom erg klein. Daarom besluiten we dat er geen verdere archeologische vooronderzoeken nodig zijn en dat de bouw mag plaatsvinden.

5. Kennisvermeerderingspotentieel van het projectgebied

Op basis van het bureauonderzoek kon niet worden uitgesloten dat er zich binnen het projectgebied geen archeologische resten bevinden. Meer bepaald zou het kunnen gaan om landbouw gerelateerde sporen uit de middeleeuwen en sporensites uit de Ijzertijd en de Romeinse periode. Echter met betrekking tot de oudste periodes dient opgemerkt te worden dat uit het bureauonderzoek bleek dat er geen landschappelijk gunstige elementen zijn die het projectgebied specifiek aantrekkelijker maakten voor menselijke bewoning of exploitatie in de desbetreffende periodes. Het eeuwenlange gebruik als landbouwgrond en de ligging van het projectgebied in de 19de eeuwse stadsgordel maken dat de kans op het aantreffen van eventuele intacte prehistorische resten eveneens als laag dient te worden ingeschat.

Bijkomend dient opgemerkt te worden dat het projectgebied een intense bebouwingsgeschiedenis kende. Meer bepaald werd het oostelijke deel van het projectgebied gedeeltelijk ingenomen door een grote (de huidige perceelsgrenzen overschrijdende) constructie omstreeks het midden of in het derde kwart van de 19de eeuw enerzijds, en werd een bijkomend deel inclusief de volledige westelijke zone bebouwd en het tweede en derde kwart van de 20ste eeuw. Op het hoogtepunt van de bebouwing bleef slechts een deel van plusminus 1100 m² onaangeroerd. Op het einde van de 20ste of in het begin van de 21ste eeuw werd het grootste deel van de aanwezige bebouwing gesloopt. De vrijgekomen ruimte werd ingericht als verharde parking en bedekte eveneens de eerder onbebouwde zone.

Op basis van bovenstaande gegevens kunnen we concluderen dat het projectgebied een laag potentieel tot kennisvermeerdering bezit. Alhoewel niet kan worden uitgesloten dat er zich geen archeologische resten binnen het projectgebied bevinden, zullen deze in grote mate zijn verstoord door 19de en 20ste eeuwse bodemingrepen ten gevolge van de oprichting en de sloop van de vastgestelde bebouwing. Hierdoor is een groot deel van de context van eventuele archeologische resten verdwenen en wordt de kans op het aantreffen van een intacte archeologische site beperkt.

Het grootste potentieel van het terrein lijkt ons te bestaan uit het eventueel kunnen aantonen van de aanwezigheid van menselijke bewoning of exploitatie op deze plaats in het verleden. Echter zal bijkomende kennis eerder beperkt van aard zijn door de aanwezige verstoringen.

6. Bibliografie

6.1. Online bronnen

- https://www.dov.vlaanderen.be
- https://inventaris.onroerenderfgoed.be/cai/zone/140031
- https://inventaris.onroerenderfgoed.be/cai
- https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140031
- https://www.rijksmuseum.nl/en/search/objects?q=antwerpen+kaart&s=objecttype&p=12&ps=12&st=OBJECTS&ii=3#/RP-P-OB-76.862,135
- www.geo.onroerenderfgoed.be
- www.cartesius.be
- www.geopunt.be
- https://www.antwerpen.be/nl/info/52d5052539d8a6ec798b4afd/historiek-van-archeologisch-onderzoek-in-antwerpen
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Haringrode
- https://cai.onroerenderfgoed.be/locatie/366079
- https://cai.onroerenderfgoed.be/locatie/216321
- https://cai.onroerenderfgoed.be/locatie/366117
- https://cai.onroerenderfgoed.be/locatie/210487
- https://cai.onroerenderfgoed.be/locatie/366076
- https://cai.onroerenderfgoed.be/locatie/366158
- https://cai.onroerenderfgoed.be/locatie/212821
- https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=510/510_0002_000/510_0002_000_02232_000/510_0002_000_02232_000_0_0001.jp2
- https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=510/510_1443_000/510_1443_000_05002_000/510_1443_000_05002_000_0_0001.jp2
- https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=510/510_1443_000/510_1443_000_05039_000/510_1443_000_05039_000_H_0008.jp2
- https://search.arch.be/imageserver/topview.php?FIF=550/550_0001_000/550_0001_000_02558_000/550_0001_000_02558_000_0_0005.jp2
- http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?basemapUrl=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/20k__{21BF7548-04CB-4831-B623-1C73EF7598FC}__default__404000/MapServer&lang=nl
- http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?basemapUrl=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/20k__{D67270FA-BDEC-4A9F-95D1-BEC0C75BA45E}__default__404000/MapServer&lang=nl
- http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?basemapUrl=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/20k__{A2DA417F-ADAC-45B4-88C2-18742FB1C017}__default__404000/MapServer&lang=nl
- http://www.cartesius.be/arcgis/home/webmap/viewer.html?url=http://www.ngi.be/tiles/arcgis/rest/services/ortho__default__3857__1947-1954/MapServer&lang=nl
- https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/6223
- https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/7420

- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Antwerpen - 19de- en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/122214 (geraadpleegd op 14 januari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Lamorinièrestraat* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/113533 (geraadpleegd op 14 januari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Van Diepenbeeckstraat* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/113665 (geraadpleegd op 14 januari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Lange Leemstraat* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/113543 (geraadpleegd op 14 januari 2018).
- *Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Antwerpen - Stadsuitbreiding tot aan de 16de-eeuwse Spaanse Vesten, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/122213 (geraadpleegd op 29 mei 2017).*
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Stedelijke Lagere Meisjesschool 9* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7077 (geraadpleegd op 15 januari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis in second-empirestijl* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7076 (geraadpleegd op 15 januari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Twee burgerhuizen in neo-Vlaamserenaissance-stijl* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7075 (geraadpleegd op 15 januari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis in neoclassicistische stijl* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/302031 (geraadpleegd op 15 januari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis in neoclassicistische stijl* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/302032 (geraadpleegd op 15 januari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Ensemble van drie burgerhuizen in art-nouveaustijl* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7343 (geraadpleegd op 15 januari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Burgerhuis in neoclassicistische stijl* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/302033 (geraadpleegd op 15 januari 2018).
- Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Eenheidsbebouwing in art-nouveaustijl* [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/7636 (geraadpleegd op 15 januari 2018).

6.2. Literatuur

- CLÉDA, B. & N. REYNS, *Archeologische opgraving Berchem (Antwerpen) – Onze-Lieve-Vrouwstraat 8*, in *Rapporten All-Archeo*, 340, 2017.
- REYNS, N. & J. BRUGGEMAN, *Archeologisch vooronderzoek Antwerpen - Pelikaanstraat*, in *Rapporten All-Archeo*, 267, 2015.
- VOET L., ASAERT G., SOLY H., VERHULST A., DE NAVE F & VAN ROEY J. 1978: *De Stad Antwerpen van de Romeinse Tijd tot de 17de eeuw. Topografische studie rond het plan van Vergilius Bononiensies 1565* , Historische Uitgaven Pro Civitate 4.7, Brussel, 41-58.

7. Lijst figuren en bijlagen

7.1. Lijst figuren

Project code	Nr	Type	Onderwerp	Aanmaakschaal origineel	Aanmaakdatum origineel	Versie
2018A83	1	Kadasterplan	Projectgebied ten opzichte van GRB-bestand	1/10000	2016	digitaal
2018A83	2	Ontwerp	Ontwerp nieuwe inplanting (Bron: ©INVESTAR NV)	1/300	2017	Digitaal/PDF
2018A83	3	Ontwerp	Ontwerp nieuwe snede (Bron: © INVESTAR NV)	onbekend	2017	Digitaal/PDF
2018A83	4	Hoogteprofiel	Doorsnede door terrein van Noord naar Zuid (Bron: ©Geopunt)	onbekend	2015	Digitaal
2018A83	5	Hoogteprofiel	Doorsnede door terrein van West naar Oost (Bron: ©Geopunt)	onbekend	2015	Digitaal
2018A83	6	Hoogteplan	Projectgebied op het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II. (1 meter) (Bron: ©Geopunt)	onbekend	2015	digitaal
2018A83	7	Tertiairgeologische kaart	Uitsnede tertiair geologische kaart thv het projectgebied (Bron: © dov.vlaanderen).	1/50000	onbekend	Digitaal
2018A83	8	Legende	Uitleg profieltype 1 tertair geologische kaart	nvt	onbekend	Digitaal
2018A83	9	Quartairgeologische kaart	Uitsnede quartairgeologische kaart thv het projectgebied (Bron: © www.dov.vlaanderen).	1/200000	2001	Digitaal
2018A83	10	Bodemkaart	De bodems volgens de bodemkaart van België (Bron: © www.dov.vlaanderen).	1/20000	2015	Digitaal
2018A83	11	Topografische kaart	Ligging projectgebied op de topografische kaarten van het NGI (Bron: © AGIV).	1/20000	2017	Digitaal
2018A83	12	Reconstructie kaart	Antwerpen voor 1200 (Bron: Voet et al, 1978).	onbekend	1978	Digitaal
2018A83	13	Reconstructie kaart	Eerste stadsuitbreiding (Bron: Voet et al, 1978).	onbekend	1978	Digitaal
2018A83	14	Reconstructie kaart	Tweede stadsuitbreiding (Bron: Voet et al, 1978).	onbekend	1978	Digitaal
2018A83	15	Reconstructie kaart	Derde stadsuitbreiding (Bron: Voet et al, 1978).	onbekend	1978	Digitaal
2018A83	16	Reconstructie kaart	Vierde stadsuitbreiding (Bron: Voet et al, 1978).	onbekend	1978	Digitaal
2018A83	17	Ets/gravure	De Spaanse furie door frans Hogenberg, 1577 (Bron: www.rijksmuseum.nl)	nvt	1577	Digitaal
2018A83	18	Historische kaart	Caerte figurative van de juridictien van Herrincrode en de Marck-grave-Ley (Bron: www.cartesius.be)	1/2818	1692	Digitaal
2018A83	19	Historische kaart	Carte Topographique des Forts, Ville, Citadelle d'Anvers et de ses Environs (Bron: www.cartesius.be)	1/56617	1717	Digitaal
2018A83	20	Historische kaart	Uitsnede kaart van Ferraris, met aanduiding van het projectgebied (rood). (Bron: © AGIV)	onbekend	1771-1778	Digitaal
2018A83	21	Historische kaart	Het plan der vesting Antwerpen in 8 bladen (Bron: www.cartesius.be)	1/4128	1825	Digitaal
2018A83	22	Historische kaart	Uitsnede primitief kadaster 1830 – 1836 (Bron: http://search.arch.be)	1/10000	1830-	Digitaal
2018A83	23	Historische kaart	Atlas der Buurtwegen, met aanduiding van het projectgebied (rood). (Bron: © AGIV)	onbekend	1843-1845	Digitaal
2018A83	24	Historische kaart	Kaart van Vandermaelen, met aanduiding van het projectgebied (rood). (Bron: © AGIV)	1/20000	1846-1854	Digitaal
2018A83	25	Historische kaart	Topografische kaart 1879-1886 (Bron: www.cartesius.be)	1/20000	1879-1886	Digitaal
2018A83	26	Historische kaart	Topografische kaart 1892 (Bron: www.cartesius.be)	1/20000	1892	Digitaal
2018A83	27	Historische kaart	Topografische kaart 1902 (Bron: www.cartesius.be)	1/20000	1902	Digitaal
2018A83	28	Topografische kaart	Projectgebied op de topografische kaart Ministerie Openbare Werken en Wederopbouw 1950-1970 (Bron: MOWW)	1/5000	1950-1970	Digitaal
2018A83	29	Historische orthofoto	Orthofoto 1947-1954 van de omgeving van het projectgebied. (Bron: © AGIV)	nvt	1947-1954	Digitaal
2018A83	30	Historische orthofoto	Orthofoto 1947-1954 detail. (Bron: © AGIV)	nvt	1947-1954	Digitaal
2018A83	31	Historische orthofoto	Orthofoto 1971 van de omgeving van het projectgebied (rood). (Bron: © AGIV)	onbekend	1971	Digitaal

2018A83	32	Historische orthofoto	Orthofoto 1979-1990 van de omgeving van het projectgebied (rood). (Bron: © AGIV)	onbekend	1979-1990	Digitaal
2018A83	33	Orthofoto	Orthofoto (zomeropname 2000-2003) van de omgeving van het projectgebied (rood). (Bron: © AGIV)	onbekend	2000-2003	Digitaal
2018A83	34	Historische orthofoto	Orthofoto 2017 van de omgeving van het projectgebied (rood). (Bron: © AGIV)	onbekend	2017	Digitaal
2018A83	35	CAI	CAI-locaties in de ruime omgeving van het projectgebied (Bron: CAI onroerend erfgoed)	onbekend	2017	Digitaal
2018A83	36	Inplanting	Inplantingsplan bestaande toestand (Bron: INVESTAR NV)	1/300	2017	DIgitaal/PDF
2018A83	37	Ontwerp	Nieuw ontwerp snede (Bron: INVESTAR NV)	onbekend	2017	Digitaal/PDF
Project code	**Nr**	**Type**	**Onderwerp**	**Aanmaakschaal origineel**	**Aanmaakdatum origineel**	**Versie**

7.2. Lijst bijlagen

Projectcode	Nummer Bijlage	Onderwerp	Figuurnummer	Pagina
2018A83	Bijlage 1	PDF definitieve plannen	2/3/36/37	7/8/52/53
2018A83	Bijlage 2	PDF programma van maatregelen	/	Apart volume
2018A83	Bijlage 3	PDF privacy-fiche	/	/